

Koraljka Posavec

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

UDK 37(497.5)“1860/1918“

Primljeno: 15. 1. 2013.

Prihvaćeno: 21. 1. 2013.

Pregledni članak

PRILOZI HRVATSKE POVIJESTI PEDAGOGIJE DO 1918.

Sažetak

Rad je dio veće cjeline koji daje kraći pregled, bez ulaženja u detaljniju analizu, početaka istraživanja i pisanja povijesti pedagogije u Hrvatskoj. Bile su to u početku prigodne časopisne bilješke, osvrti i opisi događaja i osoba koje su bile nositelji prosvjetno-učiteljskog života. U sadržajnom smislu manji su časopisni radovi doista bili samo prilozi sve do pojave širih (makar nepotpunih) historijskih pregleda građe, monografija i povijesnih knjiga iz prošlosti te zbivanja u području školstva. Mnogim od tih radova, istina, nedostaju ozbiljnije analitičke prosudbe i kritičke sinteze, ali u vremenu rađanja i buđenja pedagogije kao znanstvene discipline ne treba nikako očekivati ispunjenje svih metodoloških zahtjeva. S toga današnjeg gledišta mnogo od toga je manjkavo, ali znanstveno, jednako tako, vrlo korisno jer ukazuje na pojavu i poruku povijesno-pedagoških nagnuća u razvoju naše znanosti o odgoju od „slučajnih“ zabilježenih početaka do prvih dvaju desetljeća dvadesetoga stoljeća. S toga motrišta i ovaj rad je tek samo građa koja ukazuje na te početke u razvoju naše povijesti pedagogije (i školstva).

Ključne riječi: povijest pedagogije, Hrvatska, 1860-1918. godine

1. Uvod

U nas je sve do sredine 19. stoljeća objavljeno tek nekoliko većih radova koji pripadaju hrvatskom pedagoškom opusu: *De ingenius moribus et liberalibus studiis adolescentiae* (O plemenitom vladanju i slobodnim studijima u mladosti) Petra Pavla Vergerija (1402.), najutjecajniji renesansni pedagoški traktat (Dumbović, 2005, 319); *Governo della famiglia* (Upravljanje obitelji) Nikole Vitova Gučetića (1589), gospodarsko-upravna i velikim dijelom pedagoška rasprava (usp. Dumbović, 2005, 458); *Arithmetika Horvatszka* Mije Šiloboda-Bolšića (1758), aritmetika, ali i najstariji hrvatski metodički priručnik, tiskan u vrijeme kada učitelji još nisu imali pedagoških

knjiga na hrvatskom jeziku. Uz kratko djelo Ljudevita Vukotinovića *Nešto o školah pučkih. Reč u svoje vreme* (56 str.), tiskano 1844. godine, tek se nakon početka rada prvih učiteljskih škola u Zagrebu (Djevojačko učiteljište, 1848. i Učiteljna učionica zagrebačka, 1849) i publiciranja knjige Stjepana Ilijaševića *Obuka malenih ili katehizika* (1850) – priručnika za učitelje i istovremeno prvog ozbiljnijeg priloga hrvatskoj pedagogijskoj teoriji u području opće pedagogije, didaktike i metodike – može govoriti o kontinuiranom objavljivanju pedagoških radova hrvatskih autora. Među tim djelima već su od početka i prilozi koji predstavljaju svojevrsan doprinos začetku razvoja hrvatske povijesti pedagogije.

2. Prilozi u časopisima

Kratki radovi povijesnog karaktera u *Napretku* se objavljuju već od prvog godišta (1859./60.) tijekom kojega je izišlo pet takvih priloga (ukupno 14 stranica teksta), posvećenih većinom životopisima pojedinih «slavnih muževa» - izuzetak je tek prvi od njih (P-, 1860) koji se bavi *Didaktikom* J. A. Komenskoga, tiskan u 7. broju, 1. siječnja 1860. godine. Prije prvog objavljivanja zaokruženog pregleda opće povijesti pedagogije u jednoj knjizi hrvatskoga autora (Novotny, 1867), tijekom prvih sedam godišta *Napretka* – preciznije, u 1., 2., 4. i 6. godini izdavanja – tiskano je ukupno 13 povijesno-pedagoških članaka. Nakon 8 priloga posvećenih istaknutim pojedincima (i već spomenutog 1., o knjizi Komenskog) u prva dva godišta lista, tijekom 4. godine izlaženja publicirana su samo dva, ali opsežnija rada (ukupno 21 str. teksta), posve drugačije tematike. U četiri nastavka pod naslovom *Pabirci s pedagoškoga polja u staro doba*, autor koji se (kao i pisci svih 9 prethodno objavljenih članaka) potpisuje samo inicijalima (E., Gj., 1863), piše o odgoju i obrazovanju u antičkoj Grčkoj; dvodijelni *Prinesak k povijesti pedagogike* (Koprivničan, 1863) posvećen je razvoju obrazovanja (prvenstveno obrazovnih institucija) do kraja 18. stoljeća. Dvije godine kasnije također su objavljena samo dva, ali još opsežnija članka (ukupno 32 str.): Stojanovićeve *Crtice iz povjestnice obučavanja i odgojivanja* (Stojanović, 1865), u sedam nastavaka, prvi su (iako vrlo sažeti) pregled nekih osnovnih odrednica opće povijesti pedagogije u vremenskom intervalu od «prastarih naroda do sada» i s kratkim «pogledom u budućnost pučke učionice»; trodijelne *Povjestničke crte o školarstvu u Hrvatskoj* Ivana Tkalčića (Tkalčić, 1865) predstavljaju prvi prilog nacionalnoj povijesti školstva objavljen u *Napretku*.

U Hrvatskoj je 1867. godine objavljena knjiga koja predstavlja drugi opsežniji i značajniji prilog hrvatske pedagogije: *Gojitba i obća učba*, udžbenik za učiteljišta čiji je autor Stjepan Novotny. S njom započinje razdoblje snažnijeg isticanja važnosti povijesti pedagogije i njezinog položaja kao jedne od temeljnih pedagogijskih disciplina. To je svojevrsna prethodnica i začetak objavljivanja opsežnijih povijesno-pedagoških radova hrvatskih autora kao samostalnih publikacija. Kao i u njemačkoj povijesti pedagogije – preciznije, u djelima koja predstavljaju početak njezinog znanstvenog razvoja: u knjigama A. H. Niemeyera (1799) i osobito isticanog utemeljitelja F. H. C. Schwarz

(Schwarz, 1813) – riječ je o djelu koje već prema naslovu (kao kod njemačkih radova), razmatra pitanja opće pedagogije i didaktike, a povijesno-pedagoška tematika tiskana je kao svojevrsan dodatak na kraju knjige. To je prvi cjeloviti, iako kratki (samo 33 stranice), pregled povijesti pedagogije u jednoj knjizi hrvatskoga pedagoga objavljen kao *Dodatak: Obris gojitbene povestnice*, obuhvaćajući (kao i većina analiziranih njemačkih radova) vremenski interval «od najstarijih vremena do danas»: njegov početak je «*Predkerstjansko doba: Surovi narodi*» (Novotny, 1867, 260), a zaključni dio «*Novija i najnovija doba*» seže do 1865. godine i završava «pogledom u budućnost» pučke učionice (Novotny, 1867, 292).

Valja svakako spomenuti i naš drugi pedagoški časopis – *Školski prijatelj: časopis za promicanje pučkoga školstva*, koji počinje izlaziti 10. travnja 1868. godine. Kao i *Napredak*, nastoji unaprijediti opće i posebno, pedagoško obrazovanje učitelja, objavljujući članke iz različitih područja pedagoške teorije i školske prakse. U 11. broju prvog godišta, tiskanom 10. rujna 1868. godine, nalazi se i prvi povijesno-pedagoški prilog: *Iz dnevnika jednoga staroga učitelja* (xxx, 1868-1). Anonimni autor (slično je i s piscima radova u prva dva godišta *Napretka*) na desetak stranica (u 4 nastavka) bilježi svoja sjećanja na 30 godina učiteljevanja, kritički se osvrćući na ono što je «*kao učitelj i odgojitelj činio ili zapustio*» (xxx, 1868-1, 167) i završavajući savjetima – onim što će «*barem kojemu momemu mladjemu sudrugu u prilog biti*» (xxx, 1868-1, 167).

Rad je pisan nepretenciozno, bez ikakvih prostornih i vremenskih odrednica, kao svojevrsna crtica iz života – svakodnevice pučkoga učitelja. Jedan je od relativno rijetkih članaka toga tipa objavljenih u hrvatskoj pedagoškoj periodici do 1918. godine (u *Napretku*: Stojanović, 1879; xxx, 1905-2; Martinović, 1905C) i, za razliku od njih (događaje dijelom datiraju i prate izvacima iz osobne i/ili službene arhivske građe), manje ukazuje na specifičnosti razvoja hrvatske povijesti pedagogije tijekom 19. stoljeća, ali se može koristiti kao građa budućih mikrohistorijskih istraživanja na koja recentni autori osobito upozoravaju (usp. Gross, 1994; Radeka, 2001). U prvom godištu *Školskog prijatelja* objavljen je i članak *Plato ob odgojivanju*, koji započinje obrazlaganjem zašto «*Između svijuh strukah pedagogije pověst je njezina najzanimivija*» (xxx, 1868-2, 178). Nekoliko mjeseci ranije, tematski sličan prilog – *Dve tri Platonove o javnom odgojenju* (Stojanović, 1868A) – tiskan je u *Napretku*. Potkraj 1868. godine (u 2 broja tijekom studenog i prosinca) *Školski prijatelj* objavljuje i *Kratku pověst pedagogije* čiji autor vrlo ambiciozno nastoji, u samo 6 stranica teksta, obuhvatiti razdoblje «od najstarijih vremena do danas»: započinje navodeći kako «*Perve tragove pravoga odgojivanja nalazimo u nastarijih kulturnih naroda... Indiji, Kitaju, Perziji i Misiru*» (xxx, 1868-3, 241), a zaključuje savjetima suvremenicima. Kao što i sam uvodno upozorava kako temi pristupa «*s onoga gledišta na kojem mi stojimo*» (xxx, 1868-3, 241), njegovo isticanje «*najstarijega katoličkog principa*» (xxx, 1868-3, 266) – podsjećajući na argumentaciju pojedinih njemačkih protestantskih i katoličkih pisaca – popraćeno je jednako subjektivnim i ograničenim izborom i obradom tematskih odrednica. Zbog toga se taj kratki dvodijelni članak – za razliku od 3 godine ranije tiskanog, znatno opsežnijeg (32 str.) rada iz *Napretka* (Stojanović, 1865) – ne može smatrati cjelovitim pregledom povijesti pedagogije.

Tri priloga povijesti pedagogije objavljena su u 2. godištu *Školskog prijatelja*: prva 3 nastavka jednog opsežnijeg članka daju zaokruženi pregled povijesti zorne nastave (xxx, 1869-1), dvodijelna «životopisna crtica» posvećena je švedskom prirodoslovcu i pedagogu Lineću (xxx, 1869-2), a u lipanjskom (11.) broju tiskani članak *Iz škole o školi* (xxx, 1869-3) ukratko opisuje razvoj pučkih škola u Austro-Ugarskoj. Sličnim su tempom – izuzevši 3. godište lista, u kojem nema takvih priloga – tijekom ostalih 6 godina izlaženja i dalje objavljivani povijesno-pedagoški članci različite tematike: prilozi o istaknutim pojedincima (Jambrišak, 1873; Tomšić, 1873; Tunić, 1875); članci o pučkim i produžnim školama (xxx, 1872-1; xxx, 1876-1); kratki prikaz školskog zakona s početka 17. stoljeća (Frank, 1875), prilog o učiteljima (Haramija, 1875), neobjavljeni prijevodi dijelova knjiga i pisama pojedinih pedagoga (xxx, 1871-1; xxx, 1875; K-y, 1876B), odabrane misli o odgoju pojedinih pedagoga i filozofa (K-y, 1876A), prilog o srednjovjekovnom odgoju žena (G-l, 1871), povijesni pregled tjelesnog odgoja (Dobrotin, 1872) i crtica o odgoju «od najstarijih naroda» do kraja 18. stoljeća (Valpotić, 1875A). Ukratko, tijekom devet godina koliko je izlazio, u *Školskom prijatelju* tiskano je 20 priloga povijesti pedagogije različitog pristupa i tematike, koji se, u suštini, mogu podijeliti u 4 skupine: članke posvećene istaknutim pojedincima, njihovim djelima i/ili pedagoškim idejama (9 čl. – 45%); radove koji se bave različitim sastavnicama škola / školstva (7 čl. – 35%); priloge usmjerene na povijesni razvoj pojedinih pedagoških pitanja / problema (2 čl. – 10%) i članke koji, obuhvaćajući različite epohe i društva (uključujući pritom i istaknute pojedince i institucije) «od najstarijih vremena do danas» nastoje dati zaokruženi pregled ključnih odrednica cjelokupne povijesti pedagogije (2 članka – 10%). U cjelini, može se zaključiti kako povijesno-pedagoški radovi objavljeni u *Školskom prijatelju* slijede temeljnu orijentaciju (karakteristike) njemačke povijesti pedagogije: dominantnu, iako ne isključivu, usmjerenost na istaknute pojedince i školstvo (čak 80% članaka).

Zanimljivo je da je Stjepan Basariček, utemeljitelj hrvatske pedagogije, svoj prvi članak povijesno-pedagoškog karaktera objavio u 10. godištu *Napretka*, nakon što je, tijekom prethodnih dviju godina, u istom listu izašlo 17 njegovih priloga. U uvodu toga članka kojim počinje 12. broj, tiskan 15. srpnja 1869. godine – prije analize pitanja *Što je pedagog?* – kritički ocjenjuje kako «*Naša pedagoška književnost do sada se veoma malo obazirala na historiju pedagogije*» (Basariček, 1869A, 177). Basariček priznaje da je, zbog nedostatka potrebnih znanja, pučkim učiteljima »...*veoma teško, pače nemoguće izvorno znanstveno istraživanje...*» (Basariček, 1869A, 177). Pritom upozorava na premali interes domaćih znanstvenika za povijesno-pedagoška istraživanja, pa učiteljima poručuje: «*...treba da si pomažemo, kako možemo i znamo, pabirkajući po raznih autentičnih piscih tudjih književnostij, bez čije pomoći pravedno govorec teško bi bilo i najučenijemu piscu tu stvar podpuno iscrpiti*» i dodaje kako i njegov članak «*spada među vrst takovih pabiraka.*» (Basariček, 1869A, 177). U istom godištu *Napretka* Basariček objavljuje i dvodijelni članak s naslovom *Istočna pedagogija*, naglašavajući da mu je cilj «*pomoću historije*», u osvrtu na pojedine azijske zemlje «*promatrati razvitak, napredak i stanje pedagogije.*» (Basariček, 1869B, 296). Slijedeći Basaričekov prilog povijesti pedagogije dvodijelni je članak *Salzman i njegovi nazori ob uzgoju*

(Basariček, 1870C), posvećen jednom od značajnijih filantropista, tiskan u 23. i 24. broju 11. godišta *Napretka*. Četvrtim povijesno-pedagoškim člankom – *Poviest pedagogije* (Basariček, 1871) – objavljenim 15. ožujka 1871. godine, čitateljima *Napretka* ukazuje na značenje i važnost povijesti pedagogije za dobro obrazovanje učitelja i za razvoj pedagogijske znanosti; još jednom kritički naglašava kako još nema opširnijih povijesno-pedagoških djela hrvatskih autora i najavljuje svoje pisanje takve knjige. Tako navodi da je dužnost svakoga učitelja temeljito znanje pedagogijske znanosti, a želi li je «*podpuno i valjano razumjeti, to mora nastojati*» da uz suvremena načela «*pronaći i promotri nazore i djelovanja najznamenitijih muževa prijašnjih vjekova, to jest da se upozna sa povješću pedagogije.*» (Basariček, 1871, 14). Svoju namjeru – «*hrvatskom učiteljstvu prirediti oveću poviest pedagogije*» (Basariček, 1871, 15) – objašnjava odgovorom «*na poziv vrlih svojih zvaničnih prijatelja*» i time što se «*u novije vrijeme osobitim nagnućem bavim učenjem najglasovitijih pedagogičkih klasika...*» (Basariček, 1871, 15).

Basariček se te godine osobito posvetio povijesti pedagogije što pokazuje i njegovo sudjelovanje na Prvoj obćoj hrvatskoj učiteljskoj skupštini u Zagrebu. Treća obća sjednica te skupštine održana je 25. kolovoza 1871. godine i posvećena je pitanju *Koje su najglavnije dužnosti i najglavnija prava pučkih učitelja?* Basariček, tada mladi virovitički učitelj, kao glavni izvijestitelj svoje izlaganje započinje osvrtnom na prošlost: «*Podjemo li u historiji pedagogije za dva vjeka unatrag, to ćemo se sastati...*» (Centralni odbor I. obće hrv. učit. skupštine, 1871, 97). Njegov tadašnji prijedlog (koji je glavna skupština i prihvatila) da se, kao jedna od osnovnih dužnosti pučkoga učitelja, istakne obveza stalnog usavršavanja (posebno u području pedagogijske znanosti) za što je potrebno osigurati i prikladne knjige, raspravljan je i u okviru Hrvatskoga pedagoškog-književnoga zbora čiji je Basariček suutemeljitelj. Prijatelji čiji poziv na pisanje povijesti pedagogije spominje u svojem članku (usp. Basariček, 1871, 15) ostali su osnivači HPKZ-a; njihovo zajedničko zalaganje za bolje opće i osobito stručno obrazovanje pučkih učitelja zabilježeno je i u *Pravilima* Zbora, koja su donesena 4. kolovoza, a potvrđena 30. rujna 1871. godine. U njima se – u čl. 2., pod naslovom *Sredstva* – naglašava kako će Zbor izdavati, ali i «*nagrađivat će i podupirati izdavanje pedagoških spisa...*» (xxx, 1903-3, 82). S tom je svrhom iste godine osnovana *Knjižnica za učitelje*, koja odmah objavljuje prvu knjigu – *Didaktiku* J. A. Komenskoga (1871) – djelo koje pripada povijesti pedagogije. Sve do 1945. godine Zbor, prvi i dugo vremena jedini izdavač pedagoških naslova u Hrvatskoj, u okviru *Knjižnice za učitelje* tiska sva svoja izdanja, među kojima su i povijesno-pedagoški naslovi – uključujući i Basaričekovu *Poviest pedagogije* (1881).

Napredak kontinuirano objavljuje priloge za povijest pedagogije; Basariček se takvim člancima ponovno javlja nakon gotovo 3 godine: 10. veljače 1874. godine u 5. broju 15. godišta objavljen je njegov prilog *Spomenik Ivanu Perkovcu* (Basariček, 1874A); u slijedeća 3 broja tiskano je predavanje *Djelovanje Ivana Perkovca na polju pedagogije* (Basariček, 1874B), koje je još 22. rujna 1872. godine održao na prvoj glavnoj skupštini Zbora; člankom *Život i djelovanje njemačkoga pedagoga Türka* (Basariček, 1874C) počinje 12. broj istoga godišta. O povijesti pedagogije raspravljalo se i na

Drugoj obćoj hrvatskoj učiteljskoj skupštini u Petrinji, osobito na sjednici održanoj 25. kolovoza 1874. godine. Kao izvjestitelj o pitanju *Kako bi se imala urediti učiteljšta, da mogu zadovoljavati duhu vremena i potrebam dobro uređene pučke škole?*, Basariček navodi – zalažući se za četverogodišnju učiteljsku školu – kako se posebna pozornost mora posvetiti pedagogiji, u kojoj je «*Kao...kod svake druge znanosti...proučavanje historije osobito važno.*» i dalje precizira: «*Proučavanjem života i djelovanja pedagoških velikana uznieti i oduševljati će se učiteljski kandidati za buduće svoje zvanje*» (sve u Centralni odbor obćih hrv. učit. skupština, 1874, 46). Uz to, za skupštinu je pripremljen *Predlog zadarskoga pododbora glede ućevnih knjiga za hrvatska učiteljšta* u kojem se ističe kako svrha «ućevne knjige za gojitbu i ućbu» (koju treba pripremiti) mora, uz ostalo, biti «*poznavanje povjestničkoga razvitka pučke i gradjanske ućione i zadaće im u sadanje doba... i poznavanje gojitbene povjesti*» (Centralni odbor obćih hrv. učit. skupština, 1874, 16).

U *Zapisniku odsječne sjednice* na kojoj se (25. kolovoza 1874.) raspravljalo o ovom prijedlogu, zabilježen je i zaključak da se za pedagogiju – uz udžbenike opće pedagogije, te didaktike s metodikama – napiše: «*3. jedna ućevna knjiga sadržavajuća poviest uzgojno-ućbene znanosti*» (Centralni odbor obćih hrv. učit. skupština, 1874, 196). Već 1876. godine Basariček objavljuje svoj prvi opsežni (140 str.), cjeloviti i sustavni pregled pedagogije: knjigu *Teorija pedagogije ili nauk ob uzgoju* koju je, kako navodi u predgovoru, namijenio učiteljskim pripravnicima i obrazovalistima (usp. Basariček, 1876). Ipak, prvim se odvojenim udžbenicima (u skladu s odlukama iz navedenog Zapisnika) za pojedina područja pedagogije, pa tako i povijesti pedagogije, mogu smatrati Basaričekove 4 knjige objavljene u razdoblju od 1880. do 1884. godine, kojima je istovremeno utemeljio cjelokupni sustav hrvatske pedagoške znanosti (usp. Dumbović, 1984).

Nakon Druge obće hrvatske učiteljske skupštine u kolovozu 1874. godine, u *Napretku* više nema Basaričekovih povijesno-pedagoških radova: posljednji (Basariček, 1874C) je tiskan 20. travnja 1874., a kasnije tek 1905. godine (Basariček, 1905). Ipak, *Napredak* tijekom slijedećih pet godina – do 1880., kada je tiskana jedna manja, samostalna publikacija povijesno-pedagoškog karaktera (Tićak, 1880.) – i dalje kontinuirano objavljuje priloge za povijest pedagogije. Od 20 priloga tiskanih od 1875. do 1879. godine opsežniji su: članak o J. H. Pestalozziju, u 5 nastavaka (Posavec, 1875); čak 7 nastavaka pod naslovom *Dragutin Kehr: Slika iz života marna učitelja* (Kobali, 1876.); prilog (4 nastavka) *Rad i djelovanje Mijata Stojanovića* (Tomić, 1877); četverodijelni članak o povijesti zorne nastave (Poljak, 1878); Stojanovićeve *Crtice iz dobe moga školovanja* s 4 nastavka (Stojanović, 1879A) i 5 nastavaka njegovog članka *Dositej Obradović ob uzgoju i obuci* (Stojanović, 1879B). Tih godina izlaze još dva pedagoška časopisa: *Školski prijatelj* (do kraja 1876.) i *Hrvatski učitelj* (od 1. siječnja 1877.) kao njegov svojevrsni nastavak (usp. Batinić, 1999) u kojemu se također povremeno objavljuju povijesno-pedagoški prilozi različite tematike (članci o istaknutim pojedincima, kao što je prilog o Rousseauu u 2. godištu; povijesni pregledi vezani uz nastavu, kao članak o različitim metodama u 3. godištu lista itd.).

3. Knjige i monografije

Godine 1880. tiskana je *Kratka poviest o razvitku pučkoga školstva u hrvatsko-slavonskoj vojnoj Krajini od najstarije dobe do danas* (Tićak, 1880), djelo manjeg opsega (58 stranica teksta) u kojem Franjo Tićak (ces. kr. okružni školski nadzornik za krajiške pučke škole u Ogulinu) – namijenivši ga učiteljima, učiteljskim pripravnicima i svim prijateljima škole – opisuje krajiško školstvo u razdoblju do 1880. godine. Kao što ističe u *Predgovoru*, tu «*malu poviest o razvitku krajiškog pučkog školstva*» piše stoga, jer je kao nadzornik stekao iskustvo «*da naši pripravnici, izučivši učiteljište dostu znadu, kako su se u prvašnja vremena Izraelićani, Egipćani, Kinezi i Japanezi itd. duševno razvijali i kakove su u tu svrhu zavode imali...da malo koji znade, kako mu se je domaće školstvo do današnjega dana razvijalo.*» (Tićak, 1880, I).

Godinu dana kasnije objavljena je Basaričekova *Pedagogija. IV. knjiga: Poviest pedagogije* (1881), prvo opsežno i isključivo povijesno-pedagoško djelo, kojim je i znanstveno utemeljena hrvatska povijest pedagogije. Kao što ističe u *Predgovoru* koji piše 10. rujna 1881. godine, ovom je knjigom ispunio obećanje / obvezu preuzetu prilikom osnivanja HPKZ-a, o čemu je pisao u već spomenutom članku (Basariček, 1871) u *Napretku*. Da je riječ o dugo očekivanom i za razvoj hrvatske pedagojske teorije i prakse izuzetno važnom naslovu, vidljivo je i iz knjige koju je prigodom svoje desetogodišnjice, 1882. godine izdao Zbor: «*Bila je već prieka potreba, da se napiše za hrv. učiteljstvo valjana 'Povijest pedagogije'*», te se ocjenjuje kako bi Basaričekovo djelo «*bilo na ponos i svakoj drugoj literaturi, a kamo li ne našoj u toj struci posve siromašnoj, pošto je to prvo djelo te vrsti u nas Hrvata.*» (sve u: xxx, 1882, 44). Ovu vrlo opsežnu knjigu (s popisom korištene literature, 514 stranica) – kao i prethodno objavljenu *Pedagogiju I. dio: Uzgojoslovje* (1880) – Basariček (tada učitelj pedagogije i hrvatskog jezika na Kraljevskoj muškoj preparandiji u Zagrebu) nije pisao kao udžbenik, ali navodi (u *Predgovoru*) kako drži da bi se, zbog svoje cjelovite i sažete obrade, mogla koristiti u preparandijama.

Na molbu HPKZ-a, Kraljevska zemaljska vlada vrlo brzo odobrava njezinu upotrebu kao udžbenika za učiteljske škole, o čemu Zbor piše već u svojoj prigodnoj knjizi, 1882. godine (usp. xxx, 1882, 45). Prema nastavnim osnovama za trogodišnje kr. preparandije (propisanim još 17. srpnja 1875.), povijest pedagogije je «učevni predmet» koji se (po 2 sata tjedno) održava tijekom «III. tečaja»: «*Rad najodličnijih pedagoga i najznamenitijih doba.*» (Cuvaj, 1911B, 169), a u Ženskoj učiteljskoj školi razmatra se i «*najuspješnije popravke na polju pučkoga školstva s osobitim obzirom na razvitak hrvatskoga školstva*» (Cuvaj, 1911B, 178). Upravo u skladu s tim odrednicama jest i Basaričekovo navođenje bitnih karakteristika njegove knjige i argumentacija zašto je drži prikladnom za preparandije: najvećim dijelom koristi biografsku metodu, ali cjelokupni sadržaj oblikuje kao neprekinuti niz međusobno uzročno-posljedično povezanih dijelova cjeline koja pokazuje stalni razvoj; manje opsežno obrađuje starije doba, jer nije osobito značajno i zanimljivo, osobito za pučke učitelje; umjesto nabiranja imena, naslova knjiga i brojčanih podataka nastoji dati živopisni prikaz rada pojedinaca; za učitelje su, naglašava, najvažniji Ratke, Komensky, Locke, Fenelon, Rousseau, Basedow,

Fellbiger i Pestalozzi, koje je i sam razmjerno opsežnije obradio. Obuhvaćajući raspon od «istočnih naroda» prije Krista do pedagoga i školstva 19. stoljeća, ovo Basaričekovo djelo – do 1918. objavljivano sedam puta (zadnje Basariček, 1916.) - najcjelovitiji je prilog našega autora iz opće povijesti pedagogije. Ukratko analizira i odabrane (malo-brojne) hrvatske pedagoge (Basariček, 1881, 459-464) i školstvo u Hrvatskoj tijekom 18. (Basariček, 1881, 405-409) i 19. stoljeća (Basariček, 1881, 496-504). U izdanju iz 1916. godine – uz prilog o N. Gučetiću, s kojim završava poglavlje o razdoblju humanizma (Basariček, 1916A, 162-165) – na kraju knjige (uz prethodni prikaz hrvatskoga školstva – Basariček, 1916A, 406-411) nalazi se poglavlje *Razvitak pedagoške nauke u nas* (Basariček, 1916A, 411-425). Iako je u cjelini dio posvećen nacionalnoj tematici malog opsega (u izdanju iz 1916. godine ukupno 22 stranice teksta), Basaričekova *Povijest pedagogije* predstavlja i prilog povijesti nacionalne pedagogije.

U petogodišnjem razdoblju od 1880. do 1884. godine – kojim se zaokružuje 25 godišta *Napretka* – u listu je tiskano 18 priloga za povijest pedagogije. Objavivši prethodno u *Napretku* 4 članka, Antun Cuvaj – autor najopsežnijeg priloga hrvatske povijesti pedagogije, *Građe za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas* (Cuvaj, 1910A do Cuvaj, 1913D) – tih godina u časopisu tiska oba svoja priloga povijesno-pedagoškog karaktera (Cuvaj, 1880; Cuvaj, 1884). U istom razdoblju, točnije 1880. godine, svoja 2 članka objavljuje i Ivan Širola: *Fenelonov spis «ob uzgoju djevojaka»* u 4 dijela (Širola, 1880A) i osobito opsežan prilog *Montaigne-ove pedagoške misli*, koji je izlazio čak u 10 brojeva (Širola, 1880B). Uz radove navedenih autora, od ostalih se (većim dijelom prigodnih) članaka, mogu izdvojiti 3 opsežnija priloga: *Kako su stari Dubrovčani odgajali, navlastito po slovinski svoju djecu?*, četverodijelni rad Vida Vuletića-Vukasovića (Vuletić-Vukasović, 1882); prva 3 nastavka članka Marije Horvatove *Ob uzgoju djevojčica* (Horvatova, 1883.) i 3 dijela opsežnijeg rada Andrije Čurčića, s naslovom *Glavna načela obučavanja* (Čurčić, 1884.). Kratki povijesni pregled razvoja *Napretka* prigodom 25. godišnjice izlazenja, tijekom kojeg razdoblja je objavljeno i 70 priloga povijesno-pedagoškog karaktera, tiskan je u 1. broju 26. godišta, 1. siječnja 1885. godine.

Iste su godine, uz članke u periodici, publicirana i dva djela koja predstavljaju prilog povijesti nacionalne pedagogije (Adamović, 1885. i Modec, 1885). U nakladi HPKZ-a – njegovoj *Knjižnici za učitelje*, kojoj je to 15. godina publiciranja – tiskana je *Gragja za istoriju dubrovačke pedagogije*, dubrovačkog učitelja i kotarskog nadzornika Vicka Adamovića. Na početku knjige, prije autorovog predgovora, nalazi se *Pripomenak* koji u ožujku 1885. godine potpisuje upravni odbor Zbora i u kojem se naglašava: «*Već od nekog vremena pojavljuje se u ovom sboru želja, da bi se počelo sa sabiranjem gragje za povijest našega školstva, koja bez toga nije ni moguća*», te se dodaje da «*će se tim radom g. V. A. ujedno pokazati put, kojim bi i drugi poći mogli*» (Adamović, 1885, VII). Iako Adamović u *Predgovoru* (pisanom u Dubrovniku, tijekom siječnja 1885.) kritički priznaje kako drži – zbog kratkog vremena pisanja i zbog nedostatka (nedostupnosti) brojnih važnih podataka – da mu «*radnja hrami toliko sa strane sveze između pojedinijeh razdjela, koliko i s one što se opsega tiče.*» (Adamović, 1885, XII), riječ je ipak o relativno opsežnijem radu, podijeljenom u dva sveska.

Godine 1885. tiskan je samo 1. dio, koji na 172 stranice teksta razmatra razdoblje od vremena utemeljenja Dubrovnika, koje autor smješta u 656. godinu, do 1800. godine (usp. Adamović, 1885).

Izvan naklade Zbora, 1885. godine publicirana je knjiga ravnatelja zagrebačke učiteljske škole, Ljudevita Modeca – *Povjestne crtice o kraljevskoj preparandiji u Zagrebu*. Iako nije osobito opsežno (136 str.) i obuhvaća, kao što i sam autor naglašava, samo nekoliko crtica o ustroju i životu te škole, djelo je zanimljivo jer predstavlja prvi pokušaj cjelovitog povijesnog pregleda od najstarije institucije u kojoj su (uz ostalo) postojali i stalno organizirani oblici (tečajevi) izobrazbe učitelja (usp. Dumbović, 1992) do razvoja i karakteristika prve učiteljske škole u Hrvatskoj do 1882. godine. Modec objašnjava kako je na pisanje potaknut jer «*zagrebačko obrazovalište za učitelje ili preparandija postoji tek nešto dulje od 100 godina, pa ipak i taj kratak joj vijek nije dozele razjašnjen, niti je samomu hrvatskomu pučkomu učiteljstvu pobliže poznat.*» (Modec, 1885, nepaginirana uvodna stranica).

Nakon osam kraćih članaka tijekom 1885. godine, u slijedećem, 26. godištu *Napretka*, uz članak o Ivanu Filipoviću, objavljen je i do tada najopsežniji povijesno-pedagoški prilog u tom listu – *Razvitak hrvatskoga pučkoga školstva, naročito u preporodu našega naroda, učitelja Josipa Kirina*. Jedanaesti broj *Napretka*, tiskan 10. travnja 1886. godine, počinje 1. dijelom ovog članka, čiji autor u uvodu upozorava na pomanjkanje «*potrebnih podataka, koji bi ma kojim načinom valjalo prikupiti, da se tako, sakupljajući sve, čim prije uzmogne sastaviti historija hrvatske pedagogije.*» (Kirin, 1886A, 166). Obuhvaćajući razdoblje od 9. stoljeća do (uključivo) 1885. godine, Kirin je – iako primarno razmatra pučke škole i učitelje – dao i kratak pregled razvoja cjelokupnog hrvatskog školstva. Za razliku od većine sličnih, kasnije objavljivanih radova, uključuje i bibliografiju školskih udžbenika i knjiga za mladež. Ovako široke sadržajne odrednice rezultirale su opsežnim prilogom, čijih je 69 stranica (uključujući ispravke i dopune) podijeljeno i tijekom 7 mjeseci objavljeno u 20 brojeva *Napretka* – zadnji dio u 32. broju, tiskanom 10. studenog 1886. (Kirin, 1886A, 510-512). Završavajući razmatranje, autor zaključuje: «*poviest hrvatskoga pučkoga školstva veoma je obsežna, pak rado pripoznajemo, da bi se tu i tamo o stvari i obširnije moglo govoriti*» (Kirin, 1886A, 474). Iako ističe kako je opseg rada «stegnut» zbog prostornih ograničenja časopisa, iste je godine, pod naslovom *Razvitak hrvatskoga pučkoga školstva* (Kirin, 1886B) – uz napomenu na naslovnici: *Preštampano iz «Napredka»* – kao samostalna publikacija objavljen identičan tekst (usp. Kirin, 1886A i Kirin, 1886B).

Sljedećih pet godina 1887.-1891. nema značajnijih, samostalnih povijesno-pedagoških publikacija hrvatskih autora, ali se prilozi za povijest pedagogije kontinuirano objavljuju u pedagoškoj periodici. Samo u *Napretku* su objavljena 24 takva članka, a većim brojem opsežnijih priloga izdvajaju se 3 autora: Ljudevit Dvorniković s prilogom o Herbartu i Spenceru (11 nastavaka – Dvorniković, 1887), o pedagogiji Rousseaua i pučkoj školi (9 nastavaka – Dvorniković, 1888) i o nagradama i kaznama s gledišta racionalne pedagogije (4 dijela – Dvorniković, 1890); Andrija Ćurčić člankom o Basedowu i filantropizmu (4 nastavka – Ćurčić, 1888), prilogom o Diesterwegu (6 dijelova – Ćurčić, 1890) i radom o Rousseauu (12 nastavaka – Ćurčić, 1891); Josip

Medved s dva članka o pučkim školama u bjelovarskoj (pod)županiji (Medved, 1887; Medved, 1888). Novi pedagoški časopis – *Škola. List za učiteljstvo i sve prijatelje školstva* – počinje izlaziti 1. lipnja 1890. godine, a članci povijesno-pedagoškog karaktera u njemu se tiskaju već od 1. godišta, u kojemu je objavljeno 5 takvih priloga (o Sokratovoj metodi, o načelu zornosti, o Platonu, o Pitagori i o S. Spevecu).

Godine 1892., prigodom 400. obljetnice rođenja J. A. Komenskog, *Napredak* objavljuje (uz ostalo) čak 5 priloga o češkom pedagogu (xxx, 1892.; Dominković, 1892; Kobali 1892A; Kobali, 1892B; Dvorniković, 1892). Iste je godine u Zborovoj *Knjižnici za učitelje* tiskan drugi dio Adamovićeve *Gragje za istoriju dubrovačke pedagogije*: posvećen *Novom dobu*, analizira razdoblje od 1800. do «danas» tj. do (uključivo) 1881. godine, a opsegom je za 32 stranice manji od prve knjige, koja obuhvaća punih 11 stoljeća dubrovačke povijesti (usp. Adamović, 1885. i Adamović, 1892.). U *Pristupu*, pisanom («o Miholjudne») 29. rujna 1891. godine autor naglašava kako nije napisao «sustavno i kritično razloženu istoriju dubrovačkog školstva», već mu je «namjera bila ta, da sakupim sve što bi više mogao građiva, iz kojeg bi pak vještija ruka mogla sastaviti potpunu i savršenu cjelinu» (Adamović, 1892, VII).

Martin Štiglić, profesor *pastirskoga bogoslovja, pedagogike i katehetike* na Bogoslovnom fakultetu na Kraljevskom sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu, objavljuje 1893. godine *Povjest pedagogike*. Nakon Basaričekove *Poviesti pedagogije* (1881), to je drugi cjeloviti prilog hrvatskoga autora općoj povijesti pedagogije. Štiglić, koji je četiri godine ranije objavio *Pedagogiku* (1889), u *Predgovoru* (1. siječnja 1893.) ističe kako je novu knjigu napisao kako bi dao cjeloviti pregled pedagogijske znanosti, u kojoj je – navodi – povijest pedagogije «jedna od glavnijih grana» (Štiglić, 1893, III). Obuhvaćajući razdoblje od «predkršćanskoga doba» do «danas» (podaci sežu i u 1892. godinu), napisao je djelo koje (uključujući *Abečno kazalo* imena, na kraju) obasiže 277 stranica teksta (ukupno 285 str.). Relativno malen opseg knjige – usprkos, kako ističe, savjetima prijatelja da bude što opširniji – Štiglić objašnjava namjenom knjige «za školsku porabu, a školske knjige ne smiju biti preopširne» i vrlo prozaičnim, novčanim razlogom «što velika djela mnogo stoje pa ih s toga u nas malo tko kupuje i tako malo tko čita» (sve u Štiglić, 1893, III). Uz to, naglašava kako je nastojao djelo pripremiti za što primjereniju školsku upotrebu: opširnije je obradio «glasovitije» pedagoge, sustavno prikazujući njihov život, djela i načela; umjesto suhoparno, pisao je «donekle kritički»; kako bi učenicima olakšao «pametovanje», knjiga je tiskana različitim slovima, a na marginama stranica izdvojena «kratka sadržina» (preciznije, ključne riječi / pojmovi). Posljednja 3 članka zadnjeg poglavlja knjige (čl. 103-105), pod naslovom *Školstvo u Hrvatskoj* (i nastavci), Štiglić posvećuje školstvu, istaknutim pojedincima i djelima hrvatske pedagogije, u razdoblju od kraja 9. do potkraj 19. stoljeća (usp. Štiglić, 1893, 239-272): njegova je *Povjest pedagogike* istovremeno drugi cjeloviti prilog i pregled nacionalne povijesti pedagogije i školstva nakon Basaričekove knjige.

4. Spomenice i pedagoški likovi

U *Napretku* je, uz 6 povijesno-pedagoških članaka objavljenih u godini izlaženja Štiglicve knjige (1893), tijekom sljedeće četiri godine (1894.-1897.) tiskano 35 takvih priloga. U 35. godištu lista (1894) najopsežniji je članak (30 str.) Antuna Pechana, koji kroz 15 nastavaka razmatra *Povijest dječачke pučke škole, današnje kr. vježbaonice, u Petrinji* (Pechan, 1894). Od 10 naslova objavljenih tijekom 1895. godine, posebno se izdvajaju prilog Romana Prestinija *O uzgojnom djelovanju istočnih naroda u prosvjeti* (9 nastavaka, 14 str. – Prestini, 1895) i vrlo opsežno djelo Milana A. Miholjevića (19 nastavaka, 47 str.) *Grof Tolstoj kao pedagog* (Miholjević, 1895.), čiji se završni (20.) nastavak (još 3 stranice teksta) nalazi u 2. broju sljedećeg godišta *Napretka*. Samo 5 mjeseci nakon Filipovićeve smrti, 13. broj 37. godišta (tiskan 5. travnja 1896.) počinje prvim dijelom priloga Davorina Trstenjaka – *Ivan Filipović. Najglavniji etički momenti iz njegova života i rada* (6 nastavaka, 17 str. – Trstenjak, 1896). U istom je godištu lista još jedan prilog objavljan «povodom» obilježavanja (obljetnice) jednog istaknutog pedagoga: djelo Julija Kempfa *Život i rad I. H. Pestalozzija. U slavu 150-godišnjice rođenja Pestalozzijeva*. (Kempf, 1896) nipošto nije prigodnog karaktera, već sustavna analiza tiskana u 13 brojeva *Napretka* i obasiže 31 stranicu teksta. Članak Ivana Martinovića *Prinos k povjesti našega školstva. Nešto o razvitku školstva u bivšoj vojnoj Krajinu* (Martinović, 1896), iako nije najopsežniji prilog u 37. godištu lista (7 nastavaka, 18 str.), najveći je povijesno-pedagoški rad tiskan u *Napretku* tijekom 19. stoljeća: njegovo se objavljivanje nastavlja u 8 brojeva 38. godišta (Martinović, 1897; 29 str.) i u čak 27 nastavaka tijekom 1898. godine (Martinović, 1898; 82 str.). U cjelini, ta je studija izlazila u 42 broja tijekom 3 godišta *Napretka* i dosegla opseg od 129 stranica – veći ili sličan tekstualnom dijelu pojedinih samostalnih povijesno-pedagoških publikacija (usp. Tićak, 1880; Modec, 1885; Kirin, 1886B; Adamović, 1892).

Već spomenuti prilog o Ivanu Filipoviću (Trstenjak, 1896), kao i godinu ranije objavljeni nepotpisani članak – tiskan neposredno nakon Filipovićeve smrti i pogreba (xxx, 1895.) – Trstenjak koristi kao dijelove opsežne studije (319 str.), koja je u nakladi HPKZ-a objavljena 1897. godine. Njegova knjiga *Život i rad Ivana Filipovića*, podijeljena u 13 poglavlja, analizira različite aspekte Filipovićevog doprinosa razvoju hrvatske pedagogije i školstva, te osobito detaljno, organiziranju i unaprjeđivanju položaja hrvatskog učiteljstva (usp. Trstenjak, 1897, 146-258 i 285-306). Istovremeno, Trstenjakovo je djelo prva u Hrvatskoj objavljena monografija posvećena životu i djelovanju jednog hrvatskog učitelja / pedagoga.

Osamnaest povijesno-pedagoških članaka objavljenih 1898. i 1899. godine – uključujući najveći (3.) dio već spomenutog, najopsežnijeg rada (Martinović, 1898) – zaokružuje se prvih 40 godišta *Napretka*, u kojima su tiskana ukupno 173 priloga za povijest pedagogije. Upravo je Martinović autor opsežnijeg priloga (7 nastavaka, 18 stranica teksta) posvećenog analizi cjelokupnog dotadašnjeg razvoja ovog najstarijeg hrvatskog pedagoškog časopisa (Martinović, 1899). Uz taj se rad, iz ova dva godišta lista, obradom tematike iz povijesti nacionalne pedagogije izdvajaju: četverodijelni članak (13 str.) *Pedagogijske misli Nikole Vida Gučetića* (Širola, 1898); brojem nastavaka

i opsegom jednaki (4 nastavka, 13 stranica) prilog *Pedeset godina u životu hrv. pučkoga učiteljstva* (Andrić, 1869) i najopsežniji (7 nastavaka, 19 stranica teksta), *Methodus Josephi Mihaelis Herovich. Mali prilog historiji našega školstva* (Lang, 1899). Tijekom sljedećih 5 godina (1900. –1904.) u *Napretku* je objavljeno 50 priloga za povijest pedagogije. Većim brojem i/ili opsegom radova posebno se izdvaja nekoliko autora: Ivan Martinović (Martinović, 1900; Martinović, 1901; Martinović 1902A; Martinović 1902B), Janko Tomić (Tomić, J., 1901; Tomić, J., 1902; Tomić, J., 1903) i Davorin Trstenjak (Trstenjak, 1902; Trstenjak 1904B; Trstenjak 1904C; Trstenjak 1904D; izuzetak je članak o H. Spenceru – Trstenjak, 1904A) priložima za povijest hrvatske pedagogije i školstva; Petar Tomić (Tomić, P., 1901; Tomić, P., 1902; Tomić, P., 1904) i Jure Turić (Turić, 1903A; Turić 1903B i Turić 1904A) radovima iz opće povijesti pedagogije. Upravo je Jure Turić, učitelj pedagogije na Učiteljskoj školi u Petrinji – uz članak *Povijest pedagogije* (Turić, 1903A) u kojem analizira osnovne odrednice i podatke povijesti pedagogije – autor najopsežnijeg povijesno-pedagoškog priloga objavljenog u *Napretku* početkom 20. stoljeća (do 1918. godine). S ukupno 73 stranice teksta objavljujane u 29 brojeva tijekom dvaju godišta lista, ovaj je rad pod naslovom *Slike iz povijesti pedagogije* (Turić, 1903B i Turić 1904A) istovremeno, opsegom i brojem nastavaka, drugi članak po veličini (i najveći prilog iz opće povijesti pedagogije) tiskan u *Napretku* u razdoblju od 1859. do 1918. godine.

Posljednji dio Turićevog opsežnog priloga tiskan je u *Napretku* 14. svibnja 1904. godine, a nepuna tri mjeseca kasnije (6. kolovoza), u Petrinji, autor potpisuje *Predgovor* svoje knjige *Povjest uzgoja i nauke o uzgoju*, koja izlazi iste godine (Turić, 1904B). Turić naglašava kako je «Učeći i naučavajući povjest pedagogike već preko dvadeset i pet godina na način, koji se izražava u njemačkim i našim udžbenicima», osjećao «da uspjeh ne odgovara trudu.» (Turić, 1904B, V). Objašnjavajući svoj izbor i način obrade sadržaja u knjizi koju piše kao udžbenik za učiteljske škole, pisac upozorava kako su ga ti razlozi potaknuli na novi pristup strukturiranju djela, koje je podijelio u tri cjeline: *Socijološki dio povijesti pedagogije* (Turić, 1904B, 3-70), *Razvitak posebne nauke o uzgoju* (Turić, 1904B, 70-97.) i *Primjeri pedagoškog čovjekoljublja* (Turić, 1904B, 97-110). Sociološki dio povijesti pedagogije Turić određuje kao razmatranje onih načela i razvoja dijelova kulture koji presudno utječu na odgoj – sve kako bi «mladi učitelj» upoznao «važnost kulture po život pojedinca i naroda» i «mjeru, u kojoj sudjeluje osnovna i pučka škola pri tom razvitku...» (Turić, 1904B, III). Nabranje djela i «pedagoških nazora» brojnih pedagoga, navodi dalje, beskorisno je, a njihovo učenje «gori je verbalizam nego učenje samih imena biljki ili životinja.» (Turić, 1904B, IV). Zbog toga je, ističe, *Razvitak posebne nauke o uzgoju* posvetio analizi razvoja «važnijih pedagoških pojmova», jer mu je cilj učiteljskog pripravnika «naučiti samostalno misliti s pedagoškim pojmovima t.j. primjenjivati ih u radu» i, posebno podcrtava, «Najvažnije jest pak, da se nastoji tijekom dijelom razviti u učiteljskom pripravniku neko pedagoško naučno uvjerenje.» (Turić, 1904B, IV).

Slično autorima prethodnih udžbenika povijesti pedagogije – Basaričeku i Štiglicu koji, pišući zašto je ona korisna za (budućeg) učitelja, navode i da «Pobudjuje u njem ljubav do uzgojiteljskog zvanja» (Basariček, 1881, 3) i «bodri nas na nasljedovanje

uzornika» (Štiglic, 1893, 3) – Turić ocjenjuje: «*mora se učiteljski pripravnik oduševiti za taj rad promatrajući, kako su veliki i jaki dusi našli sreću i cilj svoga života u ovakovu radu.*» (Turić, 1904B, IV). Ipak, za razliku od prethodnika u čijim je djelima obuhvaćen velik broj pedagoga, on ističe: «*U trećem sam dijelu prikazao životopis samo nekih pedagoga i uzgojitelja i to samo u toliko, da prikažem njihov svesrdni rad.*» (Turić, 1904B, IV). Usporedi li se Turićeva knjiga s člancima koje je tijekom 1903. i 1904. godine objavljivao u *Napretku*, vidljivo je da *Uvod* knjige (Turić, 1904B, 1-2) odgovara članku *Povjest pedagogije* (Turić, 1903A, a prva cjelina – *Socijološki dio povjesti pedagogije* (Turić, 1904B, 3-70) – gotovo je identična prilogu *Slike iz povjesti pedagogije* (Turić, 1903B; Turić 1904A): djelomično je promijenjen tek jedan naslov (u *Napretku*: *Prvi uzgoj i obrazivanje današnjih kulturnih naroda*; u knjizi: *Prvi uzgoj i obrazivanje Hrvata ili Srba* – usp. Turić, 1903B, 583 i Turić, 1904B, 21). Tako se, kao i u slučaju Kirinovog *Razvitka hrvatskoga pučkoga školstva* (Kirin, 1886A i Kirin 1886B), jedan povijesno-pedagoški prilog domaćeg autora iste godine tiska kao članak u najstarijem hrvatskom pedagoškom listu i kao samostalna publikacija – ovdje kao njezin dio, kojem pripada 62,73% cjelokupnog teksta knjige (usp. Turić, 1903A; Turić, 1903B; Turić, 1904A i Turić, 1904B). Za razliku od Basaričeka i Štiglicia koji povijesti hrvatske pedagogije i školstva uglavnom posvećuju završne dijelove svojih knjiga (usp. Basariček, 1881; Štiglic, 1893), Turić takve sadržaje analizira zajedno s drugim tematskim cjelinama – u okviru *Socijološkog dijela povjesti pedagogije* (Turić, 1904B, 23-38, 42-43, 49, 60-67) i *Primjera pedagoškog čovjekoljublja* (Turić, 1904B, 108-110) – ali ipak daje zaokruženi, iako kratki pregled povijesti nacionalne pedagogije. Iako je, u komparaciji s djelima prethodnika, najmanjeg opsega (Basariček, 1881. – 514 str.; Štiglic, 1893. – 285 str; Turić, 1904B – 116 str.) i Turićeva je *Povjest uzgoja i nauke o uzgoju* cjeloviti prilog opće povijesti pedagogije koju razmatra u intervalu od «starih Grka» do vremena tiskanja knjige. Devet godina kasnije (1913.), uz manje izmjene u sadržaju i naslovu, tiskano je drugo izdanje ove knjige: *Povijest pedagogije i odgajanja* (Turić, 1913., 135 str.).

Godine 1905. u *Napretku* je objavljeno čak 17 povijesno-pedagoških priloga – najveći broj u jednom godištu, u razdoblju do 1918. godine (u prvih 59 godišta lista). Uz pet kraćih Martinovićevih članaka o hrvatskom učiteljstvu tijekom prve polovine 19. stoljeća (Martinović, 1905A; Martinović, 1905B; Martinović, 1905C; Martinović, 1905D; Martinović, 1905E), posebno se izdvaja posljednji Basaričekov povijesno-pedagoški prilog objavljen u tom listu. Kao što naslov rada – *Iz pisama pokojnih naših prvaka* – pokazuje, riječ je o arhivskoj građi: u 14 brojeva *Napretka* Stjepan Basariček (tada urednik lista) objavljuje, kronološkim slijedom, čak 65 pisama (49 stranica teksta) koja mu, u razdoblju od 1868. do 1885. godine, upućuju Skender Fabković, Ivan Filipović i Ljudevit Modec. I u sljedeća dva godišta *Napretka* prevladavaju članci vezani uz hrvatsku pedagogiju i (osobito) školstvo – od 16 tiskanih povijesno-pedagoških radova, izuzetak su tek 3 priloga posvećena dvojici njemačkih autora (D., 1906; Compayre, 1906A; Compayre, 1906B). Brojem radova (6) ponovo se ističe Martinović: uz prilog objavljen 1906. godine, autor je svih povijesno-pedagoških članaka objavljenih u *Napretku* 1907. godine (Martinović, 1907A; Martinović, 1907B; Martinović, 1907C; Martinović, 1907D; Martinović, 1907E).

U HPKZ-ovoj Knjižnici za učitelje 1907. godine tiskano je još jedno povijesno-pedagoško djelo hrvatskog autora: *Uzgoj u drevnih Helena* Ljuboja Dlustuša, organizatora školstva u Bosni i Hercegovini i savjetnika vlade u Sarajevu. Iako ne izdvaja posebno razloge izbora tematike, načina obrade sadržaja i strukturiranja djela (nema uobičajenog predgovora), autor u prvom poglavlju naglašava kako je upravo grčki narod «*razvio promišljen, određenju uzvišenju svrsi priuđenju uzgojni sustav, iz koga su ponikle i razvile se sve potonje uredbe i sustavi; u drevnim atenskim gimnazijama i akademijama imaju današnje naše gimnazije i velike škole svoje prve uzore.*» (Dlustuš, 1907, 7-8). Usprkos ograničenoj tematici i razmjerno kratkom vremenskom intervalu koji obuhvaća, riječ je o monografiji koja – analizirajući kroz 26 poglavlja (268 paginiranih stranica) različite elemente, sadržaje i čimbenike odgoja u staroj Grčkoj – opsegom nadmašuje ne samo značajan dio radova u kojima postoje slična tematska i/ili sadržajna ograničenja (usp. Tićak, 1880; Modec, 1885; Kirin, 1886B; Klobučar, 1909; Dvorniković, 1911), već i naslov koji predstavlja cjeloviti pregled povijesti pedagogije «od starih Grka» do kraja 19. stoljeća (Turić, 1904B).

5. Povijesna građa

Prva knjiga *Građe za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas* Antuna Cuvaja, zemaljskog školskog nadzornika za pučke škole, tiskana je 1907. godine. Sam autor, ali i neki drugi pisci, upozoravaju da je objavljivanje rezultat Cuvajevog petnaestogodišnjeg prikupljanja podatka o školstvu iz najrazličitijih izvora (od rukopisa, školskih spomenica do brojnih tiskovina), zbog čega on naglašava kako je djelo nastalo zahvaljujući vrlo velikom broju pomagača i opsežnom radu. Već 1908. i 1909. godine tiskane su sljedeće dvije knjige *Građe*, a u predgovoru 3. knjige Cuvaj naglašava – zaključujući da takvo djelo ne može nikada biti završeno – kako, uz stalno prikupljanje nove građe, već priprema drugo, dopunjeno izdanje prvih dviju knjiga. Uz izmjene i nove sadržaje, njihov je opseg povećan za 679 stranica (usp. Posavec, 2002, 82 i 83), pa je 1910. godine, u drugom izdanju, umjesto dviju tiskano pet knjiga (Cuvaj, 1910A do Cuvaj, 1910E). Godinu kasnije uslijedile su 6. i 7. knjiga drugog izdanja (Cuvaj, 1911A; Cuvaj, 1911B), kao zamjena za, dvije godine ranije objavljenu, 3. knjigu prvog izdanja. Istim su tempom izlazili i preostali svesci: 1912. godine objavljene su zadnje dvije knjige prvog izdanja, a preostala četiri dijela drugog izdanja tiskana su 1913. godine (Cuvaj, 1913A do Cuvaj, 1913D).

Prikupivši građu o gotovo 13 stoljeća povijesti hrvatskoga školstva – od 7. stoljeća do (zaključno) 1913. godine – Cuvaj u razdoblju od sedam godina (1907. – 1913.) objavljuje ukupno 16 knjiga *Građe*: zahvaljujući novim izvorima i stalnom radu, 5 knjiga prvog izdanja, s ukupno 5.444 stranice, u drugom je izdanju preraslo u čak 11 knjiga, koje obasižu 7.186 stranica (usp. Posavec, 2002, 82 i 83). O izazvanom interesu, te o značenju i vrijednosti ovog Cuvajevog djela za razvoj povijesti hrvatske pedagogije i školstva, može se zaključiti već na temelju nekoliko podataka: o njenoj prodaji; o reakcijama / recenzijama koje su objavljene; iz analizom utvrđenih pokazatelja

o korištenju *Grade* kao izvora u kasnijim (pedagoškim) radovima; komparacijom s Paulsenovom knjigom (Paulsen, 1885; Paulsen, 1919; Paulsen, 1921) koja se, do danas, smatra nenadmašenim prilogom povijesti njemačke pedagogije i osobito školstva (Böhm, 2000). Tako o reakcijama Cuvajevih suvremenika najbolje svjedoči rasprodanost prvih dviju knjiga već 1909. godine, o čemu piše i sam autor u predgovoru treće knjige koja izlazi iste godine.

Tijekom sedmogodišnjeg objavljivanja *Grade* (1907. – 1913.), o njoj je tiskano više od 90 prikaza i ocjena (svi vrlo pozitivni) koji su, uz hrvatske listove, izlazili i u brojnim stranim časopisima: austrijskim, češkim, francuskim, poljskim, slovenskim, srpskim, talijanskim (Posavec, 2002). Analiza sadržaja knjige *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj* (Franković, 1958) – kasnije najčešće navođenog izvora ne samo u povijesno-pedagoškim, već i u povijesnim dijelovima drugih pedagoških radova – najbolje ilustrira «upotrebljivost» *Grade*: u prosjeku, izuzevši sadržaje o Istri i Dalmaciji (Cuvaj o njima ne piše), ovo se djelo u 37,38% bilježaka poziva na *Gradu*, a u dijelu posvećenom razdoblju od sredine 18. stoljeća do 1848./49. godine, Cuvajevoj knjizi pripada čak 61,54% bilješki (usp. Posavec, 2002, 129). Usporedba s najvećim njemačkim prilogom razvoju nacionalne povijesti pedagogije i školstva – uvažavajući nejednakosti (ograničenja) zbog usmjerenosti na različite dijelove školstva (Paulsen piše o srednjem i visokoškolskom obrazovanju; Cuvaj se najviše bavi pučkim školama) – pokazuje višestruku prednost Cuvajeve *Grade* (Posavec, 2004) u pogledu opsega, obuhvaćenog vremenskog intervala, korištenih izvora i literature, obuhvaćenih jedinica sadržaja itd.

U razdoblju intenzivnog objavljivanja *Grade*, 1909. godine tiskana je još jedna povijesno-pedagoška monografija specifične tematike: *Napredak. Povijest i sadržaj prvih pedeset njegovih godina*, djelo zagrebačkog učitelja Josipa Klobučara. Iako je objavljena povodom 50. obljetnice *Napretka*, nije riječ o djelu prigodnog karaktera, već o sustavnoj analizi «u kojoj je prikazana povijest lista kao i savkoliki sadržaj njegov od prvih pedeset godina izuzevši dopise i vijesti.» (Klobučar, 1909, III). U prvoj cjelini – *Povijest prvih pedeset godina «Napretka»* – Klobučar umjesto kronološkog nizanja podataka o listu (urednicima, sadržajima, suradnicima) piše o općim i posebno o prilikama u školstvu, pokazujući kako je razvoj *Napretka* povezan s napretkom hrvatskog pučkog učiteljstva. Osnovne karakteristike časopisa (izgled, namjenu, sadržajne odrednice, opseg, ritam izlaženja, uvjete pretplate) autor ne objašnjava posebno, već daje pretisak prvog broja *Napretka*, u kojem se nalazio i *Program* lista. Najopsežnija, druga cjelina (159 str.), posvećena je pregledu sadržaja prvih 50 godišta: kroz dvije temeljne skupine – *Članci iz pedagoške nauke* (razdijeljeni u 10 kategorija) i *Učiteljske skupštine i učiteljska društva* (12 kategorija) – Klobučar navodi, kronološkim slijedom, osnovne bibliografske podatke objavljenih članaka (isključuje dopise i vijesti). Posljednjih 7 stranica knjige kronološki je popis 535 suradnika čiji su članci objavljivani u *Napretku* i u listovima koji su neko vrijeme izlazili kao njegov prilog (*Književna smotra*, *Risarski list*, *Hrvatski učiteljski dom*). Ukratko, ova relativno opsežna monografija (224 paginirane stranice) ima, kao što navodi i sam autor, dvojaku svrhu: pokazuje «*kojima se pitanjima i disciplinama posvećivala veća, a kojima manja pažnja, pa se prema tomu*

može eventualno i daljni rad u obrađivanju pedagoških tema udesiti.» (Klobučar, 1909, IV) i daje pregled svih težnji i aktivnosti kojima su pučki učitelji, tijekom tih 50 godina, nastojali unaprijediti hrvatsko školstvo i posebno vlastiti stalež.

Iste godine je u listopadskom (8.) broju *«Napretka»* – koji do kraja pedesetog godišta tiska ukupno 269 povijesno-pedagoških priloga – povodom obljetnice lista objavljen kraći prilog (7 str.), *K pedesetgodišnjici «Napretka»* (Dvorniković, 1909B). Njegov pisac, Ljudevit Dvorniković (tada učitelj na Učiteljskoj školi u Sarajevu) dvije godine kasnije, u izdanju HPKZ-ove Knjižnice za učitelje, objavljuje svoju knjigu *Uzgojna ideja u kulturnoj povijesti čovječanstva* (Dvorniković, 1911). Kao što Dvorniković ističe u *Napomeni* na kraju knjige, to je tek prvi od tri dijela, iako je prvobitno namjeravao cijelu studiju objaviti u jednoj knjizi: *«... no lativši se posla nabrzo sam se uvjerio, da je to za jednog čovjeka posao ne jedne nego više godina...»* (Dvorniković, 1911, 119). Suprotno planovima, ostala dva dijela nisu objavljena, pa knjiga tiskana 1911. godine nije tek svezak jedne povijesti pedagogije «od najstarijih vremena do danas», već manje opsežna (122 str.), ali zaokružena povijesno-pedagoška studija posvećena razdoblju starog vijeka. Svoj pristup tematici – *«Metodičko stajalište prikazivanja»* (Dvorniković, 1911, 119) – autor objašnjava kao «prirodno-historijski», jer *«pojave se promatraju u njihovu prirodno-socijalnom postajanju, a prate se po mogućnosti kritičnim pogledom prema sadašnjem stanju.»* (Dvorniković, 1911, 119).

Određeni pomak / promjene u shvaćanju i analizi povijesno-pedagoške tematike, u odnosu na autore «cijelih povijesti pedagogije» tiskanih u 19. stoljeću (Basariček, 1881; Štiglic, 1893), Dvorniković pokazuje već u uvodnom poglavlju i podcrtava završnim napomenama. Iako Basariček i Štiglic pišu «kako je povijest pedagogije usko povezana» (Basariček, 1881) ili čak kako predstavlja *«najznamenitiji dio»* kulturne povijesti (Štiglic, 1893, 2), o njevoj povezanosti s tom i drugim znanstvenim disciplinama navode: svaka se povijesno-pedagoška studija *«tih znanosti dotiče tek nuzgredno, u koliko je najme potrebno, da se spomenu svi oni čimbenici, koji su djelovali i djeluju na uzgoj čovječanstva.»* (Basariček, 1881, 2). Za razliku od njih, Dvorniković ističe kako se *«razvitak uzgojne ideje u praksi i teoriji»* mora prikazati *«u onoj uzročnoj vezi, po kojoj se uzgojna ideja razvijala zajedno s ostalima»* (Dvorniković, 1911, 5 i 6). Već površni pregled sadržaja njegove knjige pokazuje da pedagoške ideje i odgojnu praksu – obuhvaćajući razdoblje od prvih začetaka odgojnog rada do propasti rimske države – analizira jasno istaknuvši sve *«kulturne činioce ili faktore»* (usp. Dvorniković, 1911, 6), koje ukratko objašnjava u uvodnom poglavlju: opći povijesni razvoj naroda, *«geografsko-fizikalne prilike obitališta»* (Dvorniković, 1911, 7), religiju, ustroj i zakonodavstvo države, *«narodnu dušu»* (Dvorniković, 1911, 7) i odnos s drugim (susjednim) narodima. Vidljivo je to i iz korištene literature koju navodi: uz Schmidtovu *Povijest pedagogije* koju označava kao *«glavno vrelo za materijal (ali nipošto u shvaćanju i metodi)»* (Dvorniković, 1911, 119), nabraja desetak naslova njemačkih autora iz područja opće i kulturne povijesti, povijesti filozofije, sociologije i antropologije. Uz Turićevu knjigu (Turić, 1904B), Dvornikovićeva *Uzgojna ideja u kulturnoj povijesti čovječanstva* pokazuje, u komparaciji s naslovima objavljenim u 19. stoljeću, djelomično promijenjeni pristup povijesti pedagogije – manje usredotočen na istaknute pojedince i

više obuhvaćajući bitne odrednice društva, sličan je polazištu knjige *Povijest odgoja* njemačkog autora Paula Bartha, koja je tiskana iste, 1911. godine (Barth, 1911).

Dvornikovićeve je knjiga posljednja povijesno-pedagoška monografija hrvatskoga autora tiskana do 1918. godine – slijede tek pojedini svesci 1. i 2. izdanja Cuvajeve *Grade* (1912. i 1913.), drugo izdanje Turićeve knjige (1913.) i dva izdanja Basaričekove *Povijesti pedagogije* (1916. i 1918.). Dvadesetpeto, posljednje godište časopisa *Škola* završeno je krajem 1914. godine: od priloga *Sokratička metoda*, objavljenog u šestom broju prvog godišta (1. lipnja 1890.), do članka *Četvrt stoljeća* iz dvobroja za studeni i prosinac 1914. godine, u listu je tiskano više od 150 priloga povijesno-pedagoškog karaktera. *Napredak*, u kojemu su od prvog godišta (1859./60.), gotovo bez prekida (izuzetak 1862., 1864. i 1866. godina, tj. 3., 5. i 7. godište lista), tiskani povijesno-pedagoški prilozi, tijekom dviju ratnih godina – 1914. i 1916. (55. i 57. godište časopisa) – ne objavljuje radove takvog karaktera. Ipak, do kraja 1918. godine, u njemu je tiskano ukupno 296 članaka koji se mogu smatrati povijesno-pedagoškim prilogima.

6. Prema sintezi

Osnovne karakteristike razvoja hrvatske povijesti pedagogije do 1918. godine uočljive su i bez daljnje (detaljnije) analize. Središnji / ključni događaj je objavljivanje Basaričekove *Povijesti pedagogije* (1881) – prve opsežne knjige koja je u potpunosti posvećena isključivo povijesno-pedagoškoj tematici. Posebno akcentirajući upravo to djelo kojim je znanstveno utemeljena hrvatska povijest pedagogije, cjelokupno se analizirano razdoblje može podijeliti u dvije etape, čija komparacija pokazuje određene razlike u opsegu priloga, u širini tematike koju obuhvaćaju i u načinu publiciranja. Prvu etapu razvoja u najvećoj mjeri obilježava časopis *Napredak*, koji već od prvog godišta (1859./60.) sadrži i kratke članke povijesno-pedagoškog karaktera, čije se tiskanje može smatrati početkom kontinuiranog objavljivanja priloga za povijest pedagogije. Uglavnom je riječ o radovima malog opsega, tiskanima u cijelosti ili u dva-tri nastavka. Od opsežnijih, izdvajaju se: prilozi o Pestalozziju (Posavec, 1875) i o D. Obradoviću (Stojanović, 1879B), svaki objavljivan u 5 brojeva lista; u 7 nastavaka podijeljene *Crte iz povjestnice obučavanja i odgojivanja* (Stojanović, 1865) i najveći, koji se tiska u čak 10 uzastopnih brojeva 21. godišta *Napretka, Montaigneove pedagoške misli* (Širola, 1880B). Do 1881. godine u listu je objavljeno 57 povijesno-pedagoških članaka, koji su u najvećem broju posvećeni pojedinim istaknutim pedagozima, a uz njih su: prvi sažeti pregled opće povijesti pedagogije, koji obuhvaća interval od «prastarih naroda» do «danas» (Stojanović, 1865), prvi prilog nacionalnoj povijesti školstva (Tkalčić, 1865) i članak u kojemu se posebno naglašava značenje i važnost povijesti pedagogije za razvoj pedagoške teorije i pedagoške prakse (Basariček, 1871).

Autori priloga istaknuti su hrvatski učitelji – pisci radova koji su utjecali na hrvatsku pedagošku znanost i istovremeno inicijatori, osnivači i sudionici različitih institucija i aktivnosti kojima se razvijalo hrvatsko školstvo – među kojima su, uz utemeljitelja Stjepana Basaričeka, pisci kasnije objavljivanih opsežnih povijesno-pedagoških

monografija (Trstenjak, 1897; Cuvaj, 1907. i dalje). Tijekom ove faze, kratki ali cjeloviti pregled povijesti pedagogije po prvi put je tiskan i u jednoj knjizi hrvatskoga autora. Iako nije znatno opsežniji od sličnog, sedmodijelnog Stojanovičevog članka u *Napretku* (usp. Stojanović, 1865. i Novotny, 1867., 260-292) i objavljen je kao dodatak na kraju knjige *Gojitba i obća učba*, značajan je, jer se u djelu čije su cjeline posvećene tematici temeljnih pedagoških disciplina (uz naslovom istaknute opću pedagogiju i didaktiku, obuhvaća i metodiku), po prvi put kao posebni (4.) dio (disciplina) razmatra povijest pedagogije. Taj pregled u knjizi, čiji je autor Stjepan Novotny bio urednik *Napretka* tijekom prvih šest godišta lista (u njima je objavljeno 13 povijesno-pedagoških članaka), prethodi tiskanju opsežnijih radova kao samostalnih publikacija. Prvo takvo djelo izašlo je krajem ove etape, 1880. godine: školski nadzornik Franjo Tićak izdaje svoju *Kratku povijest o razvitku pučkoga školstva u hrvatsko-slavonskoj vojnoj Krajini od najstarije dobe do danas* (Tićak, 1880, 58 str.).

Objavljivanjem Basaričekove utemeljiteljske *Povijesti pedagogije*, 1881. godine započinje druga, još intenzivnija faza razvoja hrvatske povijesti pedagogije. Znatno je učestalije objavljivanje povijesno-pedagoških članaka u *Napretku* (i drugoj pedagoškoj periodici, kao što je časopis *Škola*) – u 38 godišta lista (uključujući 1918. godinu) tiskano ih je 239. Među njima je i veći broj, za časopise neuobičajeno, opsežnih priloga, od kojih se posebno ističe studija učitelja Ivana Martinovića *Prinos k povijesti našega školstva. Nešto o razvitku školstva u bivšoj vojnoj Krajini*, čijih je 129 stranica tiskano u 42 broja tijekom 3 godišta lista (Martinović, 1896; Martinović, 1897; Martinović, 1898). Dva su opsežna priloga ubrzo nakon objavljivanja u *Napretku* tiskana i kao samostalne publikacije (ili njihov dio): učitelj Josip Kirin u 20 brojeva *Napretka* tijekom 1886. godine objavljuje svoj prilog iz nacionalne povijesti školstva (Kirin, 1886A), a krajem iste godine neizmijenjeni tekst tiska kao knjižicu *Razvitak hrvatskoga pučkoga školstva* (Kirin, 1886B); Jure Turić, učitelj pedagogije na petrinjskoj učiteljskoj školi, svoje članke iz opće povijesti pedagogije objavljene tijekom 1903. i 1904. godine (Turić, 1903A; Turić, 1903B; Turić, 1904A) publicira u okviru svoje monografije *Povjest uzgoja i nauke o uzgoju* (Turić, 1904B). Bez obzira na opseg i intenzitet objavljivanja povijesno-pedagoških članaka u *Napretku*, najvažnija karakteristika i vrijednost ove etape razvoja je samostalno publiciranje takvih studija.

Nakon Basaričekove *Povijesti pedagogije* (Basariček, 1881), do 1918. godine tiskano ih je 10 – u rasponu od kratke Kirinove monografije, sa samo 68 stranica (Kirin, 1886B), do višesveščane Cuvajeve *Građe*, čijih 11 knjiga drugog izdanja obasiže čak 7.186 stranica (Cuvaj, 1910A do Cuvaj, 1913D). Slično opsegu, različita je i širina tematike, a uz nju i vremenski interval koji ove monografije obuhvaćaju: sadržajima iz opće povijesti pedagogije, uz Basaričekovu knjigu, posvećena su još 4 naslova (Štiglić, 1893; Turić, 1904B; Dlustuš, 1907.; Dvorniković, 1911), od kojih su dva ograničena na razdoblje (ili dio) staroga vijeka (Dlustuš, 1907; Dvorniković, 1911), a dva su «cijele» povijesti pedagogije, u rasponu «od najstarijih vremena do danas» (uz Basariček, 1881.; još i Štiglić, 1893. i Turić, 1904B). Isključivo nacionalnom tematikom – čije kraće preglede nalazimo i kod Basariček, 1881.; Štiglić, 1893. i Turić, 1904B – bave se autori 6 naslova, analizirajući: istaknutog hrvatskog učitelja (Trstenjak, 1897), jednu

učiteljsku školu (Modec, 1885.), najstariji pedagoški časopis (Klobučar, 1909), školstvo i pedagogiju Dubrovnika (Adamović, 1885. i Adamović, 1892), pučko školstvo (Kirin, 1886B), cjelokupno školstvo kraljevina Hrvatske i Slavonije (Cuvaj od 1907. godine dalje); samo trojica – Adamović, Kirin i Cuvaj – obuhvaćaju vremenski interval od doseljavanja Hrvata do vremena tiskanja knjige.

7. Zaključak

Ukratko, tijekom prvih pedeset devet godina objavljivanja priloga povijesno-pedagoškog karaktera – od prvog, tiskanog u siječanjском broju *Napretka* 1860. godine (P-, 1860) do posljednjega, koji izlazi u dvobroju za rujan i listopad 1918. (Škavić, 1918B) – u hrvatskoj pedagoškoj periodici i u samostalnim publikacijama objavljen je veliki broj različitih radova, u rasponu od kratkih crtica do studija koje obasiju više stotina / tisuća stranica. Posvećeni općoj i/ili nacionalnoj tematici, obuhvaćajući različite (i različito duge) vremenske intervale, ti se prilozi – čiji su pisci, u najvećem broju, hrvatski učitelji i pedagozi (u rasponu od pučkih škola do sveučilišta) – međusobno razlikuju opsegom, namjenom, širinom tematike, načinom pristupa istraživanom pitanju... Bez obzira na brojnost i međusobne razlike radova, detaljnijom se analizom mogu preciznije utvrditi osnovne odrednice razvoja hrvatske povijesti pedagogije u razdoblju do 1918. godine, a zatim i njezina usporedivost / podudarnost s razvojem njemačke povijesti pedagogije, čije najistaknutije autore i djela (po prosudbi njemačkih istraživača – Göttler, 1921; Röhrs, 1973; Böhm, 2000) navode hrvatski pisci tada objavljenih pedagoških i posebno, povijesno-pedagoških publikacija (Novotny, 1867; Basariček, 1881; Štiglic, 1893; Turić, 1904; Dvorniković, 1911).

Ovaj kratki pregled, bez detaljnije analize, ukazuje na brojne karakteristike i čimbenike koje treba obuhvatiti u istraživanju najstarijeg razdoblja razvoja povijesti pedagogije u Hrvatskoj. Uz to, u *Prilazu temi* spomenuta obilježja / nedostaci kasnije (tijekom 20. stoljeća) objavljivanih povijesno-pedagoških radova i istraživanja – na što se, posebno posljednjih tridesetak godina, kritički osvrnuo veći broj autora (Mužić, 1976; Ogrizović, 1976; Dumbović, 1979A; Ledić, 1995; Dumbović, 1996; Batinić, 1999; Radeka, 2001; Posavec, 2002) – također utječu na širinu i složenost koncepcije, te na provedbu i rezultate istraživanja. Iako asimptotičnost – jedna od temeljnih karakteristika znanstvene spoznaje uopće – rezultira i trajnom «nedovršenošću» povijesno-pedagoških istraživanja, permanentno potičući daljnji razvoj povijesti pedagogije, određeni nedostaci i nepostojanje bazičnih pregleda i analitičko-sintetičkih studija o razvoju pedagogijske misli u Hrvatskoj ovdje je ograničavajući čimbenik.

Konkretnije, kako povijest pedagogije (kao jedna od temeljnih pedagogijskih disciplina) ima najšire (unutar pedagogijske znanosti) određeno područje istraživanja – uvjetno se može govoriti o čak tri «razine» koje obuhvaća: povijesnoj dimenziji svake pedagoške pojave i pitanja/problema, genezi pojmovnog aparata i metodologije pedagogijskih istraživanja i o povijesti razvoja pedagogijske znanosti i njenih disciplina – osobito izraženi problem je nedostatak bibliografija pedagoške periodike, ali i

posebnih, sustavnih bibliografskih pregleda pojedinih pedagoških disciplina i, unutar njih, specifičnih tematskih cjelina. Samo s takvim studijama, u kojima su evidentirani i sustavno analizirani svi radovi određenog područja / tematike, mogu se precizno utvrditi karakteristike i vrednovati razvoj pojedinih pedagoških disciplina. Njihov nedostatak uzrokuje nekoliko ograničenja u ovom istraživanju:

bez potpunih bibliografija i odgovarajućih analiza svih članaka tiskanih u pedagoškim listovima (od *Napretka* dalje) nije moguće utvrditi koliko su – u strukturi pojedinog časopisa i/ili cjelokupne pedagoške periodike tiskane do 1918. godine – zastupljeni povijesno-pedagoški prilozi i uolikoj mjeri njihove osnovne tematske odrednice korrespondiraju s ključnim pitanjima o kojima se piše u ostalim člancima;

nepostojanje cjelovitih pregleda i prosudbi drugih, u istom razdoblju razvijanih pedagoških disciplina (opće pedagogije, didaktike, metode) onemogućuje kompajraciju koja bi pokazala odvija li se jednakim intenzitetom (ili zaostaje) i razvoj povijesti pedagogije i može li se već za to razdoblje prihvatiti ocjena o njejoj zapostavljenosti i depriviranom položaju u sustavu pedagoške znanosti;

kako samo o nekoliko najistaknutijih hrvatskih pedagoga 19. i početka 20. stoljeća postoje studije s bibliografijom i sustavnom analizom njihovih radova, ograničena je mogućnost prosudbe interesa i doprinosa pojedinih autora razvoju povijesti pedagogije: znatno je otežana atribucija većeg broja priloga objavljivanih u periodici koji su (tada nerijetko) tiskani nepotpisani, a bez bibliografije i analize svih radova relativno brojnih autora nemoguće je utvrditi jesu li njihovi prilozi povijesno-pedagoškog karaktera samo dio obrade određene tematike o kojoj pišu ili su rezultat osobitog interesa za povijest pedagogije;

o metodologiji pedagoških istraživanja i radova nastalih do sredine 20. stoljeća pisalo se rijetko, uglavnom i bez analitičkih prosudbi, pa nije (apstrahirajući specifičnosti) moguća ni usporedba razvoja metodologije povijesti pedagogije i ostalih pedagoških disciplina.

I bez detaljnijeg elaboriranja o spomenutim i drugim nedostacima i poteškoćama, mora se istaknuti kako pretpostavljene studije koje nedostaju mogu biti predmet i problem nekoliko novih, opsežnih povijesno-pedagoških istraživanja. Stoga ocjena recentnog autora koji, spominjući najranije razdoblje hrvatske povijesti, ističe da *«znanstvene spoznaje o hrvatskoj pedagoškoj prošlosti još su daleko od potpunog uvida»* (Dumbović, 1999, 81), jednako vrijedi i za suvremenim istraživačima relativno «blišku» prošlost od sredine 19. stoljeća, u kojoj je (uz ostale pedagoške discipline) razvijana i utemeljena povijest pedagogije u Hrvatskoj.

LITERATURA I IZVORI:

1. Adamović, V. (1885, 1892). *Gragja za istoriju dubrovačke pedagogije*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni sbor, (Prvi i Drugi dio).
2. Barth, P. (1911). *Die Geschichte der Erziehung in soziologischer und geistesgeschichtlicher Beleuchtung*. Leipzig: O. R. Reissland.
3. Basariček, S. (1871). Povijest pedagogije. *Napredak*. 12, 2: 14-15.

4. Basariček, S. (1874). Spomenik Ivanu Perkovcu. *Napredak*. 15, 5: 65-68.
5. Basariček, S. (1876). *Teorija pedagogije ili nauk ob uzgoju*. Zagreb: Naklada knjižare Lava Hartmana.
6. Basariček, S. (1881). *Pedagogija. IV. knjiga: poviest pedagogije*. Zagreb: Hrvatski pedagogijsko-književni sbor.
7. Basariček, S. (1905). Iz pisama pokojnih naših prvaka. *Napredak*. 46; 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42: 457-459, 472-475, 488-492, 506-508, 519-523, 538-541, 552-556, 568-571, 585-589, 600-602, 617-623, 633-637, 647-650, 662-665.
8. Basariček, S. (1916). *Pedagogija. IV. knjiga. Povijest pedagogije*. Zagreb: Naklada Hrv. pedagoško-književnoga zbora.
9. Batinić, Š. (1999). Pregled hrvatske pedagoške periodike od početka do danas. *Napredak*. 140, 3: 286-299.
10. Böhm, W. (2000). *Wörterbuch der Pädagogik*. Stuttgart: Alfred Kröner.
11. Centralni odbor I. obće hrv. učit. skupštine (1871). *I. obća hrvatska učiteljska skupština u Zagrebu, 23., 24. i 25. kolovoza 1871*. Zagreb: Tiskom Dragutina Albrechta.
12. Centralni odbor obćih hrv. učit. skupština (1874). *II. obća hrvatska učiteljska skupština u Petrinji, 25., 26. i 27. kolovoza 1874*. Zagreb: Tiskom Dragutina Albrechta.
13. Compayre, G. (1906). Život Ivana Fridrika Herbarta. *Napredak*. 47; 46, 48: 724-727, 757-760.
14. Cuvaj, A. (1910A). *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*. Drugo ispravljeno i popunjeno izdanje. Svezak I. Zagreb: Naklada kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, odjel za bogoštovlje i nastavu.
15. Cuvaj, A. (1910B). Isto. Svezak II.
16. Cuvaj, A. (1910C). Isto. Svezak III.
17. Cuvaj, A. (1910D). Isto. Svezak IV.
18. Cuvaj, A. (1910E). Isto. Svezak V.
19. Cuvaj, A. (1911A). Isto. Svezak VI.
20. Cuvaj, A. (1911B). Isto. Svezak VII.
21. Cuvaj, A. (1913A). Isto. Svezak VIII.
22. Cuvaj, A. (1913B). Isto. Svezak IX.
23. Cuvaj, A. (1913C). Isto. Svezak X.
24. Cuvaj, A. (1913D). Isto. Svezak XI.
25. Ćurčić, A. (1890). Slika života marna učitelja. *Napredak*. 31; 25, 26, 27, 28, 29, 30: 385-388, 401-405, 421-424, 433-436, 449-452, 465-468.
26. Ćurčić, A. (1891). Rousseau i njegova pedagogija. *Napredak*. 32; 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13: 17-21, 33-36, 51-53, 71-73, 84-85, 100-102, 120-122, 136-137, 149-151, 165-167, 182-185, 19-201.
27. Čuvaj, A. (1880). Prinesci k poviesti metoda kod obučavanja u krasopisu. *Napredak*. 21; 7, 8: 103-105, 116-118.
28. Dlistuš, Lj. (1907). *Uzgoj u drevnih Helena*. Zagreb: Naklada Hrv. pedagogijsko-književnoga zbora.
29. Dobrotin, A. (1872). Kratka povjest tjelovježbe. *Školski prijatelj*. 5; 12, 13, 14, 16, 17: 177-179, 193-196, 219-221, 241-246, 258-262.
30. Dominković, V. (1892). Komensky i prirodopisna obuka. *Napredak*. 33; 9, 10: 133-137, 152-155.

31. Dumbović, I. (1979). Istraživanja povijesti pedagogije i problem kadrova. U: Šoljan, N.N. i Pivac, J. (ur.): *Znanost i obrazovanje*. Zagreb: Zavod za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Pedagoško-književni zbor, str. 101-105.
32. Dumbović, I. (1984). *Stjepan Basariček – utemeljitelj teorijske pedagogije u Hrvatskoj*. Zagreb: Doktorska disertacija.
33. Dumbović, I. (1992). Osposobljavanje učitelja u Hrvatskoj. U: Ličina B., Previšić V., Vučak S. (ur.): *Prema slobodnoj školi*. Zagreb: Institut za pedagojska istraživanja Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, str. 217-226.
34. Dumbović, I. (1996). Glavne zapreke razvoju hrvatske pedagogije (s povijesnim osvrtom). U: *Pedagogija i hrvatsko školstvo*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor, str. 3-38.
35. Dumbović, I. (1999). Razvoj pedagoške misli u Hrvatskoj. U: Mijatović, A. (ur.): *Osnove suvremene pedagogije*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor, str. 79-100.
36. Dumbović, I. (2005). *Enciklopedija: pedagozi značajni za praksu i teoriju odgoja*. Lekenik: vlastita naklada.
37. Dvorniković, Lj. (1890). Kazne i nagrade u svijetlu racionalne pedagogije. *Napredak*. 31; 8, 9, 10, 11: 113-118, 129-134, 145-148, 161-166.
38. Dvorniković, Lj. (1911). *Uzgojna ideja u kulturnoj povijesti čovječanstva*. Zagreb: Hrvatski pedagojsko književni zbor.
39. E., Gj. (1863). Pabirci s pedagoškoga polja u staro doba. *Napredak*. 4; 9, 10, 11, 12: 129-131, 149-153, 166-170, 187-191.
40. Frank, A. (1875). Školski zakon od godine 1600. *Školski prijatelj*. 8; 5: 77-78.
41. Franković, D. ur. (1958). *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
42. G-l, J. (1871). Ženski uzgoj u srednjem vijeku. *Školski prijatelj*. 4; 1, 2, 3, 4, 5: 5-7, 21-24, 39-40, 52-53, 67-68.
43. Göttler, J. (1921). *Geschichte der Pädagogik. In Leitsätzen für Vorlesungen*. München: Albert Sighart.
44. Gross, M. (1994). Mikrohistorija, dopuna ili suprotnost makrohistoriji? *Otium*, 1, 1-2: 18-35.
45. Jambrišak, M. (1873). Rousseau. *Školski prijatelj*. 6; 15, 16: 127-130, 245-246.
46. Kempf, J. (1896). Život i rad I. H. Pestalozzija. U slavu 150-godišnjice rođenja Pestalozzijeva. *Napredak*. 37; 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43: 481-483, 497-500, 513-516, 529-532, 545-548, 563-566, 577-579, 593-595, 611-613, 627-629, 643-645, 659-661, 676-678.
47. Kirin, J. (1886A). Razvitak hrvatskoga pučkoga školstva, naročito u preporodu našega naroda. *Napredak*. 27; 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 32: 165-170, 181-185, 203-206, 216-221, 233-236, 247-249, 263-265, 279-281, 293-296, 309-313, 325-328, 341-345, 361-365, 373-377, 389-392, 510-512, 424-426, 437-439, 453-457, 469-474.
48. Kirin, J. (1886B). *Razvitak hrvatskoga pučkoga školstva*. Zagreb: Knjigotiskara i litografija C. Albrechta.
49. Klobučar, J. (1909). *Napredak. Povijest i sadržaj prvih pedeset njegovih godina*. Zagreb: Hrvatski pedagojsko-književni zbor.
50. Kobali, M. (1876). Dragutin Kehr. Slika iz života marna učitelja. *Napredak*. 17; 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8: 17-20, 37-39, 51-53, 68-70, 85-87, 99-102, 116-119.
51. Koprivničan, G. (1863). Prinesak k poviesti pedagogike. *Napredak*. 4; 19, 20: 289-292, 305-308.

52. Lang, M. (1899). Methodus Josephi Mihaelis Herovich. Mali prilog historiji našega školstva. *Napredak*. 40; 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47: 646-650, 661-662, 681-684, 692-695, 713-716, 724-726, 740-742.
53. Ledić, J. (1995). Plaidoyer za «novu» povijest pedagogije. *Napredak*. 136; 1: 84-91.
54. Martinović, I. (1896). Prinos k povijesti našega školstva. Nešto o razvitku školstva u bivšoj vojnoj Krajini. *Napredak*. 37; 7, 10, 11, 14, 15, 18, 19: 99-102, 148-151, 163-165, 212-215, 229-231, 276-279, 292-293.
55. Martinović, I. (1897). Prinos k povijesti našega školstva. Nešto o razvitku školstva u bivšoj vojnoj Krajini. *Napredak*. 38; 7, 9, 10, 11, 14, 18, 19, 20: 100-102, 131-135, 149-151, 165-168, 213-218, 279-283, 299-302, 312-316.
56. Martinović, I. (1898). Prinos povijesti našega školstva. Nešto o razvitku školstva u bivšoj vojnoj Krajini. *Napredak*. 39; 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47: 264-268, 294-299, 311-314, 325-329, 343-347, 361-364, 375-378, 391-394, 406-409, 423-426, 436-441, 454-457, 471-474, 521-525, 534-537, 566-569, 585-588, 597-600, 612-615, 630-633, 651-653, 666-668, 678-680, 696-698, 708-710, 728-731, 743-746.
57. Martinović, I. (1899). K četrdesetgodišnjici «Napretka». *Napredak*. 40; 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44: 578-580, 594-597, 611-614, 644-646, 662-665, 678-681, 695-697.
58. Martinović, I. (1901). Pučko školstvo u Dalmaciji. *Napredak*. 42; 14, 15: 225-227, 239-242.
59. Martinović, I. (1902A). Dvije crtice o školama u slavonskoj krajini u osamnaestom stoljeću. *Napredak*. 43, 16: 255-259.
60. Martinović, I. (1902B). Naputak za mjesne školske nadzornike i neki podaci o školskim ravnateljima. *Napredak*. 43, 24: 382-384.
61. Martinović, I. (1905A). Nešto iz doba Napoleona I. Prilog povijesti našega školstva. *Napredak*. 46, 1: 9-11.
62. Martinović, I. (1905B). Nešto s tromjesečnoga učiteljskog tečaja. Prilog povijesti našega školstva. *Napredak*. 46; 6, 17: 88-90, 266-269.
63. Martinović, I. (1905D). Učiteljska skupština u Krajini g. 1850. Prilog povijesti hrvatskoga školstva. *Napredak*. 46, 46: 728-731.
64. Martinović, I. (1907A). Iz života Andrije Kneževića. *Napredak*. 48, 7: 105-108.
65. Martinović, I. (1907B). Školstvo u slavonskoj Krajini god. 1792. *Napredak*. 48, 31: 489-491.
66. Martinović, I. (1907D). Izvještaji o školama u Krajini. *Napredak*. 48, 34: 538-541.
67. Medved, J. (1887). Nešto o razvitku pučke škole u bjelovarskoj podžupaniji. *Napredak*. 28; 1, 4, 5: 10-13, 58-60, 75-77.
68. Medved, J. (1888). Pučka škola u bjelovarskoj županiji za dobe Ivana viteza Trnskog. *Napredak*. 29; 10, 12, 13: 151-153, 181-184, 196-200.
69. Miholjević, M.A. (1895). Grof Tolstoj kao pedagog. *Napredak*. 36; 16, 19, 20, 21, 22, 25, 28, 30, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 42, 43, 44, 47: 228-230, 273-276, 282-284, 299-301, 319-321, 359-362, 404-406, 436-439, 483-486, 497-500, 516-519, 534-537, 545-548, 570-571, 597-598, 627-629, 642-645, 659-661, 708-711.
70. Modec, Lj. (1885). *Povjestne crtice o kraljevskoj preparandiji u Zagrebu*. Zagreb: Tiskara Narodnih novinah.
71. Mužić, V. (1976). Razvitak pedagoškog istraživanja u Hrvatskoj (1945.-1975.). U: Koletić, M; Ogrizović, M; Puževski, V; Vrgoč, H. (ur.): *Trideset godina naše pedagogije i školstva*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor, str. 40-45.

72. Novotny, S. (1867). *Gojitba i obća učba: učevna knjiga za kralj. učiteljišta u našoj domovini*. Beč: C. kr. naklada školskih knjigah
73. Ogrizović, M. (1976). Trideset godina razvitka povijesti pedagogije u nas. U: Koletić, M; Ogrizović, M; Puževski, V; Vrgoč, H. (ur.): *Trideset godina naše pedagogije i školstva*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor, str. 46-51.
74. Paulsen, F. (1885). *Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart. Mit besonderer Rücksicht auf den klassischen Unterricht*. Leipzig: Verlag von Veit & Comp.
75. Paulsen, F. (1919). *Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart. Mit besonderer Rücksicht auf den klassischen Unterricht*. Erster Band. Leipzig: Veit & Comp.
76. Paulsen, F. (1921). *Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart. Mit besonderer Rücksicht auf den klassischen Unterricht*. Zweiter Band. Berlin, Leipzig: Walter de Gruyter & Co.
77. Pechan, A. (1894). Povijest dječjačke pučke škole, današnje kr. vježbaonice u Petrinji. *Napredak*. 35; 5, 6, 15, 16, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29: 73-76, 93-94, 241-243, 258-260, 289-291, 307-309, 326-327, 351-352, 372-373, 388-390, 403-405, 419-422, 438-439, 450-451, 467-469.
78. Poljak, F. (1878). Nešto iz poviesti zorne obuke. *Napredak*. 19; 2, 3, 4, 5: 17-20, 40-42, 56-58, 73-75.
79. Posavec, J. (1875). Ivan Henrik Pestalozzi. *Napredak*. 16; 2, 3, 5, 6, 7: 17-19, 33-34, 67-70, 84-96, 99-103.
80. Posavec, K. (2002). *Prinosi Antuna Cuvaja razvoju hrvatske pedagogije i školstva*. Zagreb: Magistarski rad.
81. Prestini, R. (1895). O uzgojnom djelovanju istočnih naroda u prosvjeti. *Napredak*. 36; 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12: 30-31, 44-46, 60-61, 93-94, 110-112, 126-128, 141-143, 159-160, 173-175.
82. Radeka, I. (2001). Mogućnosti metodologije povijesti pedagogije. U: Rosić, V. (ur.): *Teorijsko-metodološka utemeljenost pedagoških istraživanja*. Rijeka: Filozofski fakultet, Odsjek za pedagogiju, str. 201-207.
83. Röhrs, H. (1973). *Allgemeine Erziehungswissenschaft. Eine Einführung die erziehungswissenschaftlichen Aufgaben und Methoden*. Weinheim, Basel: Beltz Verlag.
84. Schwarz, F.H.C. (1813). *Erziehungslehre. Vierten Band. Geschichte der Erziehung nach ihren Zusammenhang unter den Völkern von alten Zeiten bis auf die neueste*. Leipzig: Georg Joachim Göfchen.
85. Stojanović, M. (1865). Crtice iz povjestnice obučavanja i odgojivanja. *Napredak*. 6; 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9: 33-39, 53-56, 71-73, 85-91, 106-107, 120-123, 136-137.
86. Stojanović, M. (1868). Dvie tri Platonove o javnom odgojenju. *Napredak*. 9; 8, 9: 116-118, 132-134.
87. Širola, I. (1880). Montaigneove pedagojske misli. *Napredak*. 21; 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30: 321-324, 337-340, 353-356, 369-374, 385-387, 401-404, 417-419, 433-435, 449-451, 465-467.
88. Širola, I. (1898). Pedagojske misli Nikole Vida Gučetića. *Napredak*. 39; 16, 17, 18, 19: 239-243, 257-260, 273-276, 289-292.
89. Škavić, J. (1918B). Stjepan Basariček osnivač naučne hrvatske pedagoške knjige. *Napredak*. 59; 7. i 8.: 252, 262.
90. Štiglić, M. (1893). *Povjest pedagogike*. Zagreb: Nakladom kr. sveučilišne knjižare Fr. Suppana.

91. Tićak, F. (1880). *Kratka poviest o razvitku pučkoga školstva u hrvatsko-slavonskoj vojnoj Krajini od najstarije dobe do danas*. Zagreb: Tiskara «Narodnih Novinah».
92. Tkalčić, I. (1865). Povjestničke crte o školarstvu u Hrvatskoj. *Napredak*. 6; 22, 23, 24: 337-340, 353-357, 369-372.
93. Tomić, J. (1902). O nekim našim školskim piscima iz prošastoga stoljeća. *Napredak*. 43; 6, 7: 97-100, 114-117.
94. Tomić, J. (1903). O pedagoškom radu Stjepana Ilijaševića. *Napredak*. 44; 6, 10, 11: 84-88, 151-153, 165-169.
95. Tomić, P. (1877). Rad i djelovanje Mijata Stojanovića. *Napredak*. 18; 27, 28, 29, 30: 417-421, 437-440, 454-456, 468-471.
96. Tomšić, Lj. (1873). Biskup Slomšek kao pedagog. *Školski prijatelj*. 7; 1, 2, 3, 4, 8: 6-9, 22-25, 38-39, 55-57, 122-125.
97. Trstenjak, D. (1896). Ivan Filipović. Najglavniji etički momenti iz njegova života i rada. *Napredak*. 37; 13, 14, 15, 16, 17, 18: 193-195, 209-212, 225-229, 241-243, 257-260, 273-276.
98. Trstenjak, D. (1897). *Život i rad Ivana Filipovića*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
99. Trstenjak, D. (1904B). Fabković Skender i Marija. *Napredak*. 45, 35: 550-551.
100. Turić, J. (1903A). Povjest pedagogije. *Napredak*. 44, 23: 359-360.
101. Turić, J. (1903B). Slike iz povjesti pedagogije. *Napredak*. 44; 24, 25, 26, 27, 28, 31, 32, 34, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48: 375-377, 386-389, 405-408, 422-424, 439-440, 484-485, 502-505, 533-535, 583-585, 615-616, 633-635, 648-651, 661-663, 679-681, 692-696, 711-714, 725-727, 739-741, 760-763.
102. Turić, J. (1904A). Slike iz povjesti pedagogije. Novi vijek. *Napredak*. 45; 5, 6, 8, 10, 11, 13, 15, 17, 19, 20: 70-72, 83-86, 117-119, 147-150, 164-165, 198-200, 227-230, 263-265, 293-295, 308-309.
103. Turić, J. (1904B). *Povjest uzgoja i nauke o uzgoju*. Zagreb: Tiskara C. Albrechta (Jos. Wittasek).
104. Turić, J. (1913). *Povijest pedagogije i odgajanja*. Zagreb: Tiskom Boranića i Rožmanića.
105. Valpotić, F. (1875). Historičke bilješke ob odgojivanju. *Školski prijatelj*. 8; 6: 89-92.
106. Vuletić-Vukasović, V. (1882). Kako su stari Dubrovčani odgajali, navlastito po slovinski, svoju djecu? *Napredak*. 23; 6, 7, 8, 9: 89-93, 105-107, 121-123, 137-140.
107. xxx (1868-1). Iz dnevnika jednoga staroga učitelja. *Školski prijatelj*. 1; 11, 12, 13, 14: 166-168, 185-186, 203-205, 218-221.
108. xxx (1868-2). Plato ob odgojivanju. *Školski prijatelj*. 1; 12, 13: 178-179, 198-200.
109. xxx (1868-3). Kratka povjest pedagogije. *Školski prijatelj*. 1; 16, 17: 241-243, 263-266.
110. xxx (1872). Jedan viek. *Školski prijatelj*. 5, 19: 301-302.
111. xxx (1876). Historički razvoj nastavnih škola u europskih državah. *Školski prijatelj*. 9; 9, 10, 11: 129-131, 154-157, 171-174.
112. xxx (1882). *Prva desetogodišnjica Hrvatskoga pedagogijsko-književnoga zbora*. Zagreb: Nakladom Hrvatskoga pedagogijsko-književnoga zbora.
113. xxx (1903). *Rad hrv. učiteljskih društava: Hrv. pedagoško-književnog zbora, Saveza hrvatskih učiteljskih društava, Hrv. učiteljske pripomoćne i posmrtno zadruga i Hrv. učiteljske štedne i predujamne zadruge*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
114. xxx (1905). Uspomene staroga školnika. Prinos povjesti našega školstva. *Napredak*. 46; 5, 7, 13, 15, 16: 76-78, 102-105, 202-206, 231-236, 250-253.

Koraljka Posavec, Zagreb

(Summary)

CONTRIBUTIONS OF CROATIAN HISTORY OF PEDAGOGY UNTIL 1918

This paper is part of a larger project and provides a brief overview of the beginnings of pedagogical research and publishing in Croatia, without providing a detailed analysis of the subject matter. Initially publications were in the form of articles in different magazines, reviews and essays about the educational system, educators and related events. At first only short articles were being published until more extensive (though not comprehensive) historical overviews, monographs and historic books appeared on the subject of events and activities in the educational system. Though many are lacking detailed analysis and critical synthesis, all methodological requirements could not be met, as this was the time of the birth of pedagogy as a scientific discipline. From today's perspective there are many ways in which such sources can be criticized, but scientifically they are very useful as they are indicative of the emergence of pedagogical influences in the development of Croatian educational science from the "accidental" beginnings until the first two decades of the 20th century. From that point of view, this paper reminds of the beginnings of the Croatian history of pedagogy (and a new education system).

Keywords: history of pedagogy, Croatia, 1860 -1918.